**ஸ்ரீ:**

ஸ்ரீமதே ராமாநுஜாய நம:

## ஸ்ரீபகவத்கீதையைப்பற்றி :

सम्यङ् न्याय कलापेन महता भारतेन च ।
उपबृंहित वेदाय नमो व्यासाय विष्णवे ॥

सर्वोपनिषदो गावो दोग्धा गोपालनन्दनः ।
पार्थो वत्सः सुधीर्भोक्ता दुग्धं गीतामृतं महत् ॥

गीता सुगीता कर्तव्या किमन्यैः शास्त्रविस्तरैः ।
या स्वयं पद्मनाभस्य मुखपद्माद्विनिः सृता ॥

--- **ரிஷி வாக்கு**

சேயன் அணியன் சிறியன் மிகப்பெரியன்
ஆயன் துவரைக்கோனாய்நின்ற --- மாயன் அன்று
ஓதிய வாக்கதனைக்கல்லார் உலகத்தில்
ஏதிலராம் மெய்ஞ்ஞானமில்.

– ***திருமழிசைப்பிரான்*** *அருளிச்செய்த* -- ***நான்முகன் திருவந்தாதி*** - 71

स्वधर्म ज्ञान वैराग्य साध्य भक्त्येक गोचरः ।
नारायणः परं ब्रह्म गीताशास्त्रे समीरितः ॥

--- **ஸ்ரீ ஆளவந்தார்** அருளிய **கீதார்த்த ஸங்க்ரஹம்**

श्रीमते रामानुजाय नमः

# ॐ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः

## श्रीमद्भगवद्गीता

**अथ प्रथमोऽध्यायः। अर्जुनविषादयोगः**

धृतराष्ट्र उवाच

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ।
मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वत सञ्जय ॥ १-१ ॥

सञ्जय उवाच

दृष्ट्वा तु पाण्डवानीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा ।
आचार्यमुपसङ्गम्य राजा वचनमब्रवीत् ॥ १-२ ॥

पश्यैतां पाण्डुपुत्राणाम् आचार्य महतीं चमूम् ।
व्यूढां द्रुपदपुत्रेण तव शिष्येण धीमता ॥ १-३ ॥

अत्र शूरा महेष्वासाः भीमार्जुनसमा युधि ।
युयुधानो विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ॥ १-४ ॥

धृष्टकेतुश्चेकितानः   काशीराजश्च वीर्यवान् ।
पुरुजित्कुन्तिभोजश्च   शैब्यश्च नरपुङ्गवः  ॥  1-5

युधामन्युश्च विक्रान्तः   उत्तमौजाश्च वीर्यवान् ।
सौभद्रो द्रौपदेयाश्च   सर्व एव महारथाः ॥ १-६ ॥

अस्माकं तु विशिष्टा ये   तान् निबोध द्विजोत्तम  ।
नायका मम सैन्यस्य   सञ्ज्ञार्थं तान्ब्रवीमि ते ॥ १-७ ॥

भवान् भीष्मश्च कर्णश्च   कृपश्च समितिञ्जयः ।
अश्वत्थामा विकर्णश्च   सौमदत्तिस्तथैव च ॥ १-८ ॥

अन्ये च बहवः शूराः   मदर्थे त्यक्तजीविताः  ।
नानाशस्त्रप्रहरणाः   सर्वे युद्धविशारदाः  ॥ १-९ ॥

अपर्याप्तं तदस्माकं   बलं भीष्माभिरक्षितम्  ।
पर्याप्तं त्विदमेतेषां   बलं भीमाभिरक्षितम्  ॥ १-१० ॥

अयनेषु च सर्वेषु   यथाभागमवस्थिताः  ।
भीष्ममेवाभिरक्षन्तु   भवन्तः सर्व एव हि ॥ १-११ ॥

श्रीमते रामानुजाय नमः

तस्य सञ्जनयन् हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः ।
सिंहनादं विनद्योच्चैः शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ॥ १-१२॥

ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः ।
सहसैवाभ्यहन्यन्त स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥ १-१३॥

ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यन्दने स्थितौ ।
माधवः पाण्डवश्चैव दिव्यौ शङ्खौ प्रदध्मतुः ॥ १-१४॥

पाञ्चजन्यं हृषीकेशः देवदत्तं धनञ्जयः ।
पौण्ड्रं दध्मौ महाशङ्खं भीमकर्मा वृकोदरः ॥ १-१५॥

अनन्तविजयं राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
नकुलः सहदेवश्च सुघोषमणिपुष्पकौ ॥ १-१६॥

काश्यश्च परमेष्वासः शिखण्डी च महारथः ।
धृष्टद्युम्नो विराटश्च सात्यकिश्चापराजितः ॥ १-१७॥

द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वतः पृथिवीपते ।
सौभद्रश्च महाबाहुः शङ्खान् दध्मुः पृथक् पृथक् ॥ 1-18

स घोषो धार्तराष्ट्राणां   हृदयानि व्यदारयत् ।
नभश्च पृथिवीं चैव   तुमुलो व्यनुनादयन् ॥ १-१९॥

अथ व्यवस्थितान् दृष्ट्वा   धार्तराष्ट्रान् कपिध्वजः ।
प्रवृत्ते शस्त्रसम्पाते   धनुरुद्यम्य पाण्डवः ॥ १-२०॥

हृषीकेशं तदा वाक्यम्   इदमाह महीपते ।

अर्जुन उवाच
सेनयोरुभयोर्मध्ये   रथं स्थापय मेऽच्युत ॥ १-२१॥

यावदेतान् निरीक्षेऽहं   योद्धुकामान् अवस्थितान् ।
कैर्मया सह योद्धव्यम्   अस्मिन् रणसमुद्यमे ॥ १-२२॥

योत्स्यमानानवेक्षेऽहं   य एतेऽत्र समागताः ।
धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेः   युद्धे प्रियचिकीर्षवः ॥ १-२३॥

सञ्जय उवाच
एवमुक्तो हृषीकेशः   गुडाकेशेन भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये   स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥ १-२४॥

भीष्मद्रोणप्रमुखतः   सर्वेषां च महीक्षिताम् ।
उवाच पार्थ पश्यैतान्   समवेतान् कुरूनिति ॥ १-२५॥

तत्रापश्यत्स्थितान् पार्थः   पितॄनथ पितामहान् ।
आचार्यान् मातुलान् भ्रातॄन्  पुत्रान् पौत्रान् सखींस्तथा ॥ १-२६॥

श्वशुरान् सुहृदश्चैव   सेनयोरुभयोरपि ।
तान् समीक्ष्य स कौन्तेयः  सर्वान् बन्धून् अवस्थितान् ॥ १-२७॥

कृपया परयाऽऽविष्टः   विषीदन्निदमब्रवीत् ।

अर्जुन उवाच

दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्ण   युयुत्सुं समुपस्थितम् ॥ १-२८॥

सीदन्ति मम गात्राणि   मुखं च परिशुष्यति ।
वेपथुश्च शरीरे मे   रोमहर्षश्च जायते ॥ १-२९॥

गाण्डीवं स्रंसते हस्तात्   त्वक्चैव परिदह्यते ।
न च शक्नोम्यवस्थातुं   भ्रमतीव च मे मनः ॥ १-३०॥

निमित्तानि च पश्यामि   विपरीतानि केशव ।
न च श्रेयोऽनुपश्यामि   हत्वा स्वजनमाहवे ॥ १-३१ ॥

न काङ्क्षे विजयं कृष्ण   न च राज्यं सुखानि च।
किं नो राज्येन गोविन्द   किं भोगैर्जीवितेन वा ॥ १-३२ ॥

येषामर्थे काङ्क्षितं नः   राज्यं भोगाः सुखानि च ।
त इमेऽवस्थिता युद्धे   प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ॥ १-३३ ॥

आचार्याः पितरः पुत्राः   तथैव च पितामहाः ।
मातुलाः श्वशुराः पौत्राः  श्यालाः सम्बन्धिनस्तथा ॥ १-३४ ॥

एतान्न हन्तुमिच्छामि   घ्नतोऽपि मधुसूदन ।
अपि त्रैलोक्यराज्यस्य   हेतोः किं नु महीकृते ॥ १-३५ ॥

निहत्य धार्तराष्ट्रान्नः   का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ।
पापमेवाश्रयेदस्मान्   हत्वैतानाततायिनः ॥ १-३६ ॥

तस्मान्नार्हा वयं हन्तुं   धार्तराष्ट्रान् स्वबान्धवान् ।
स्वजनं हि कथं हत्वा   सुखिनः स्याम माधव ॥ १-३७ ॥

यद्यप्येते न पश्यन्ति   लोभोपहतचेतसः ।
कुलक्षयकृतं दोषं   मित्रद्रोहे च पातकम्  ॥ १-३८॥

कथं न ज्ञेयमस्माभिः   पापादस्मान्निवर्तितुम्  ।
कुलक्षयकृतं दोषं   प्रपश्यद्भिर्जनार्दन ॥ १-३९॥

कुलक्षये प्रणश्यन्ति   कुलधर्माः सनातनाः ।
धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नम्  अधर्मोऽभिभवत्युत  ॥ १-४०॥

अधर्माभिभवात्कृष्ण   प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः ।
स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्णेय   जायते वर्णसङ्करः  ॥ १-४१॥

सङ्करो नरकायैव   कुलघ्नानां कुलस्य च  ।
पतन्ति पितरो ह्येषां   लुप्तपिण्डोदकक्रियाः  ॥ १-४२॥

दोषैरेतैः कुलघ्नानां   वर्णसङ्करकारकैः ।
उत्साद्यन्ते जातिधर्माः   कुलधर्माश्च शाश्वताः  ॥ १-४३॥

उत्सन्न कुलधर्माणां   मनुष्याणां जनार्दन  ।
नरके नियतं वासः   भवतीत्यनुशुश्रुम   ॥   1-44

श्रीमते रामानुजाय नमः

अहो बत महत्पापं   कर्तुं व्यवसिता वयम् ।
यद्राज्यसुखलोभेन   हन्तुं स्वजनमुद्यताः ॥ १-४५॥

यदि मामप्रतीकारम्   अशस्त्रं शस्त्रपाणयः ।
धार्तराष्ट्रा रणे हन्युः   तन्मे क्षेमतरं भवेत् ॥ १-४६॥

सञ्जय उवाच
एवमुक्त्वाऽर्जुनः सङ्ख्ये   रथोपस्थ उपाविशत् ।
विसृज्य सशरं चापं   शोकसंविग्नमानसः ॥ १-४७॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां
योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
अर्जुनविषादयोगो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १॥

॥ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः ॥

श्रीमत् रामानुजाय नमः

ॐ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः

## अथ द्वितीयोऽध्यायः ।   साङ्ख्ययोगः

सञ्जय उवाच

तं तथा कृपयाविष्टम्   अश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् ।
विषीदन्तमिदं वाक्यम्   उवाच मधुसूदनः ॥ २-१ ॥

श्रीभगवानुवाच

कुतस्त्वा कश्मलमिदं   विषमे समुपस्थितम् ।
अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यम्   अकीर्तिकरमर्जुन ॥ २-२ ॥

क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ   नैतत्त्वय्युपपद्यते ।
क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं   त्यक्त्वोत्तिष्ठ परन्तप ॥ २-३ ॥

अर्जुन उवाच

कथं भीष्ममहं सङ्ख्ये   द्रोणं च मधुसूदन।
इषुभिः प्रति योत्स्यामि   पूजार्हावरिसूदन ॥ २-४ ॥

गुरूनहत्वा हि   महानुभावान्
        श्रेयश्चर्तुं    भैक्ष्यमपीह लोके ।
हत्वार्थकामांस्तु   गुरूनिहैव
        भुञ्जीय भोगान्   रुधिरप्रदिग्धान् ॥  2-5

न चैतद्विद्मः कतरन्नो   गरीयः
        यद्वा जयेम   यदि वा नो जयेयुः ।
यानेव हत्वा   न जिजीविषामः
        तेऽवस्थिताः प्रमुखे   धार्तराष्ट्राः ॥ २-६ ॥

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः
        पृच्छामि त्वां  धर्मसम्मूढचेताः ।
यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं   ब्रूहि तन्मे
        शिष्यस्तेऽहं   शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥ २-७ ॥

न हि प्रपश्यामि   ममापनुद्यात्
        यच्छोकमुच्छोषणमिन्द्रियाणाम् ।
अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं
        राज्यं सुराणामपि  चाधिपत्यम् ॥ २-८ ॥

श्रीमते रामानुजाय नमः

सञ्जय उवाच

एवमुक्त्वा हृषीकेशं   गुडाकेशः परन्तपः ।
न योत्स्य इति गोविन्दम्   उक्त्वा तूष्णीं बभूव ह ॥ २-९॥

तमुवाच हृषीकेशः   प्रहसन्निव भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये   विषीदन्तमिदं वचः ॥ २-१०॥

श्रीभगवानुवाच

अशोच्यानन्वशोचस्त्वं   प्रज्ञावादांश्च भाषसे ।
गतासूनगतासूंश्च   नानुशोचन्ति पण्डिताः ॥ २-११॥

न त्वेवाहं जातु नासं   न त्वं नेमे जनाधिपाः ।
न चैव न भविष्यामः   सर्वे वयमतः परम् ॥ २-१२॥

देहिनोऽस्मिन् यथा देहे   कौमारं यौवनं जरा ।
तथा देहान्तरप्राप्तिः   धीरस्तत्र न मुह्यति ॥ २-१३॥

मात्रास्पर्शास्तु कौन्तेय   शीतोष्णसुखदुःखदाः ।
आगमापायिनोऽनित्याः   तांस्तितिक्षस्व भारत ॥ २-१४॥

यं हि न व्यथयन्त्येते   पुरुषं पुरुषर्षभ ।
समदुःखसुखं धीरं   सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ २-१५॥

नासतो विद्यते भावः   नाभावो विद्यते सतः ।
उभयोरपि दृष्टोऽन्तः   त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ २-१६॥

अविनाशि तु तद्विद्धि   येन सर्वमिदं ततम् ।
विनाशमव्ययस्यास्य   न कश्चित् कर्तुमर्हति ॥ २-१७॥

अन्तवन्त इमे देहाः   नित्यस्योक्ताः शरीरिणः ।
अनाशिनोऽप्रमेयस्य   तस्माद्युध्यस्व भारत ॥ २-१८॥

य एनं वेत्ति हन्तारं   यश्चैनं मन्यते हतम् ।
उभौ तौ न विजानीतः   नायं हन्ति न हन्यते ॥ २-१९॥

न जायते म्रियते वा कदाचित्
नायं भूत्वा भविता वा न भूयः ।
अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणः
न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥ २-२०॥

वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम्।
कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम् ॥ २-२१॥

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय
नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णानि
अन्यानि संयाति नवानि देही ॥ २-२२॥

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
न चैनं क्लेदयन्त्यापः न शोषयति मारुतः ॥ २-२३॥

अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयम् अक्लेद्योऽशोष्य एव च ।
नित्यः सर्वगतः स्थाणुः अचलोऽयं सनातनः ॥ २-२४॥

अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयम् अविकार्योऽयमुच्यते ।
तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ॥ २-२५॥

अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम् ।
तथापि त्वं महाबाहो ! नैवं शोचितुमर्हसि ॥ २-२६॥

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युः ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।
तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ २-२७॥

अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।
अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥ २-२८॥

आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेनम्
आश्चर्यवद्वदति तथैव चान्यः ।
आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति
श्रुत्वाऽप्येनं वेद न चैव कश्चित् ॥ २-२९॥

देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत ।
तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ २-३०॥

स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकम्पितुमर्हसि ।
धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत् क्षत्रियस्य न विद्यते ॥ २-३१॥

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।
सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभन्ते युद्धमीदृशम् ॥ २-३२॥

अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं   सङ्ग्रामं न करिष्यसि ।
ततः स्वधर्मं कीर्तिं च   हित्वा पापमवाप्स्यसि ॥ २-३३॥

अकीर्तिं चापि भूतानि   कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् ।
सम्भावितस्य चाकीर्तिः   मरणादतिरिच्यते ॥ २-३४॥

भयाद्रणादुपरतं   मंस्यन्ते त्वां महारथाः ।
येषां च त्वं बहुमतः   भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥ २-३५॥

अवाच्यवादांश्च बहून्   वदिष्यन्ति तवाहिताः ।
निन्दन्तस्तव सामर्थ्यं   ततो दुःखतरं नु किम् ॥ २-३६॥

हतो वा प्राप्स्यसे स्वर्गं   जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।
तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय   युद्धाय कृतनिश्चयः ॥ २-३७॥

सुखदुःखे समे कृत्वा   लाभालाभौ जयाजयौ ।
ततो युद्धाय युज्यस्व   नैवं पापमवाप्स्यसि ॥ २-३८॥

एषा तेऽभिहिता साङ्ख्ये   बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु ।
बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ   कर्मबन्धं प्रहास्यसि ॥ २-३९॥

श्रीमते रामानुजाय नमः

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति   प्रत्यवायो न विद्यते ।
स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य   त्रायते महतो भयात् ॥ २-४० ॥

व्यवसायात्मिका बुद्धिः   एकेह कुरुनन्दन ।
बहुशाखा ह्यनन्ताश्च   बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥ २-४१ ॥

यामिमां पुष्पितां वाचं   प्रवदन्त्यविपश्चितः ।
वेदवादरताः पार्थ   नान्यदस्तीति वादिनः ॥ २-४२ ॥

कामात्मानः स्वर्गपराः   जन्मकर्मफलप्रदाम् ।
क्रियाविशेषबहुलां   भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥ २-४३ ॥

भोगैश्वर्यप्रसक्तानां   तयाऽपहृतचेतसाम् ।
व्यवसायात्मिका बुद्धिः   समाधौ न विधीयते ॥ २-४४ ॥

त्रैगुण्यविषया वेदाः   निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ।
निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थः   निर्योगक्षेम आत्मवान् ॥ २-४५ ॥

यावानर्थ उदपाने   सर्वतः सम्प्लुतोदके ।
तावान्सर्वेषु वेदेषु   ब्राह्मणस्य विजानतः ॥ २-४६ ॥

श्रीमते रामानुजाय नमः

कर्मण्येवाधिकारस्ते   मा फलेषु कदाचन ।
मा कर्मफलहेतुर्भूः   मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि ॥ २-४७॥

योगस्थः कुरु कर्माणि   सङ्गं त्यक्त्वा धनञ्जय ।
सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा   समत्वं योग उच्यते ॥ २-४८॥

दूरेण ह्यवरं कर्म   बुद्धियोगाद्धनञ्जय ।
बुद्धौ शरणमन्विच्छ   कृपणाः फलहेतवः ॥ २-४९॥

बुद्धियुक्तो जहातीह   उभे सुकृतदुष्कृते ।
तस्माद्योगाय युज्यस्व   योगः कर्मसु कौशलम् ॥ २-५०॥

कर्मजं बुद्धियुक्ता हि   फलं त्यक्त्वा मनीषिणः ।
जन्मबन्धविनिर्मुक्ताः   पदं गच्छन्त्यनामयम् ॥ २-५१॥

यदा ते मोहकलिलं   बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।
तदा गन्तासि निर्वेदं   श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥ २-५२॥

श्रुतिविप्रतिपन्ना ते   यदा स्थास्यति निश्चला ।
समाधावचला बुद्धिः   तदा योगमवाप्स्यसि ॥ २-५३॥

अर्जुन उवाच

स्थितप्रज्ञस्य का भाषा  समाधिस्थस्य केशव ।
स्थितधीः किं प्रभाषेत  किमासीत व्रजेत किम् ॥ २-५४॥

श्रीभगवानुवाच

प्रजहाति यदा कामान्  सर्वान्पार्थ मनोगतान् ।
आत्मन्येवात्मना तुष्टः  स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥ २-५५॥

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः  सुखेषु विगतस्पृहः ।
वीतरागभयक्रोधः  स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ २-५६॥

यः सर्वत्रानभिस्नेहः  तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।
नाभिनन्दति न द्वेष्टि  तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता॥ २-५७॥

यदा संहरते चायं  कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यः  तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ २-५८॥

विषया विनिवर्तन्ते  निराहारस्य देहिनः ।
रसवर्जं रसोऽप्यस्य  परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥ २-५९॥

यततो ह्यपि कौन्तेय   पुरुषस्य विपश्चितः ।
इन्द्रियाणि प्रमाथीनि   हरन्ति प्रसभं मनः ॥ २-६०॥

तानि सर्वाणि संयम्य   युक्त आसीत मत्परः ।
वशे हि यस्येन्द्रियाणि   तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ २-६१॥

ध्यायतो विषयान्पुंसः   सङ्गस्तेषूपजायते ।
सङ्गात्सञ्जायते कामः   कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥ २-६२॥

क्रोधाद्भवति सम्मोहः   सम्मोहात् स्मृतिविभ्रमः ।
स्मृतिभ्रंशात् बुद्धिनाशः   बुद्धिनाशात् प्रणश्यति ॥ २-६३॥

रागद्वेषवियुक्तैस्तु   विषयान् इन्द्रियैश्चरन् ।
आत्मवश्यैर्विधेयात्मा   प्रसादमधिगच्छति ॥ २-६४॥

प्रसादे सर्वदुःखानां   हानिरस्योपजायते ।
प्रसन्नचेतसो ह्याशु   बुद्धिः पर्यवतिष्ठते ॥ २-६५॥

नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य   न चायुक्तस्य भावना ।
न चाभावयतः शान्तिः   अशान्तस्य कुतः सुखम् ॥ २-६६॥

इन्द्रियाणां हि चरतां   यन्मनोऽनुविधीयते ।
तदस्य हरति प्रज्ञां   वायुर्नावमिवाम्भसि ॥ २-६७॥

तस्माद्यस्य महाबाहो   निगृहीतानि सर्वशः ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यः   तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ २-६८॥

या निशा सर्वभूतानां   तस्यां जागर्ति संयमी ।
यस्यां जाग्रति भूतानि   सा निशा पश्यतो मुनेः ॥ २-६९॥

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं
        समुद्रमापः प्रविशन्ति  यद्वत् ।
तद्वत्कामा यं प्रविशन्ति सर्वे
        स शान्तिमाप्नोति  न कामकामी ॥ २-७०॥

विहाय कामान्यः सर्वान्   पुमांश्चरति निःस्पृहः।
निर्ममो निरहङ्कारः   स शान्तिमधिगच्छति ॥ २-७१॥

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ   नैनां प्राप्य विमुह्यति ।
स्थित्वाऽस्यामन्तकालेऽपि   ब्रह्म निर्वाणमृच्छति ॥ २-७२॥

इति  श्रीमद्भगवद्गीतासु ऊपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
साङ्ख्ययोगो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २॥

॥ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः ॥

श्रीमते रामानुजाय नमः

ॐ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः

अथ तृतीयोऽध्यायः।   कर्मयोगः

अर्जुन उवाच

ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते   मता बुद्धिर्जनार्दन ।
तत्किं कर्मणि घोरे मां   नियोजयसि केशव ॥ ३-१॥

व्यामिश्रेणैव वाक्येन   बुद्धिं मोहयसीव मे ।
तदेकं वद निश्चित्य   येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ॥ ३-२॥

श्रीभगवानुवाच

लोकेऽस्मिन् द्विविधा निष्ठा   पुरा प्रोक्ता मयाऽनघ ।
ज्ञानयोगेन साङ्ख्यानां   कर्मयोगेन योगिनाम् ॥ ३-३॥

न कर्मणाम् अनारम्भात्   नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ।
न च सन्न्यसनात् एव   सिद्धिं समधिगच्छति ॥ ३-४॥

न हि कश्चित् क्षणमपि   जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ।
कार्यते ह्यवशः कर्म   सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥ ३-५॥

कर्मेन्द्रियाणि संयम्य   य आस्ते मनसा स्मरन् ।
इन्द्रियार्थान्विमूढात्मा   मिथ्याचारः स उच्यते ॥ ३-६॥

यस्त्विन्द्रियाणि मनसा   नियम्यारभतेऽर्जुन ।
कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगम्   असक्तः स विशिष्यते ॥ ३-७॥

नियतं कुरु कर्म त्वं   कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ।
शरीरयात्राऽपि च ते   न प्रसिद्ध्येदकर्मणः ॥ ३-८॥

यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र   लोकोऽयं कर्मबन्धनः ।
तदर्थं कर्म कौन्तेय   मुक्तसङ्गः समाचर ॥ ३-९॥

सह यज्ञैः प्रजाः सृष्ट्वा   पुरोवाच प्रजापतिः ।
अनेन प्रसविष्यध्वम्   एष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥ 3-10

देवान् भावयतानेन   ते देवा भावयन्तु वः ।
परस्परं भावयन्तः   श्रेयः परमवाप्स्यथ ॥ ३-११॥

इष्टान् भोगान्हि वो देवाः   दास्यन्ते यज्ञभाविताः ।
तैर्दत्तानप्रदायैभ्यः   यो भुङ्क्ते स्तेन एव सः ॥ ३-१२॥

यज्ञशिष्टाशिनः सन्तः   मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ।
ते त्वघं भुञ्जते पापाः   ये पचन्त्यात्मकारणात् ॥ ३-१३॥

अन्नाद्भवन्ति भूतानि   पर्जन्यादन्नसम्भवः ।
यज्ञाद्भवति पर्जन्यः   यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥ ३-१४॥

कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि   ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ।
तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म   नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ॥ ३-१५॥

एवं प्रवर्तितं चक्रं   नानुवर्तयतीह यः ।
अघायुरिन्द्रियारामः   मोघं पार्थ स जीवति ॥ ३-१६॥

यस्त्वात्मरतिरेव स्यात्   आत्मतृप्तश्च मानवः ।
आत्मन्येव च सन्तुष्टः   तस्य कार्यं न विद्यते ॥ ३-१७॥

नैव तस्य कृतेनार्थः   नाकृतेनेह कश्चन ।
न चास्य सर्वभूतेषु   कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥ ३-१८॥

तस्मादसक्तः सततं   कार्यं कर्म समाचर ।
असक्तो ह्याचरन्कर्म   परमाप्नोति पूरुषः ॥ ३-१९॥

कर्मणैव हि संसिद्धिम्   आस्थिता जनकादयः ।
लोकसङ्ग्रहमेवापि   सम्पश्यन् कर्तुमर्हसि ॥ ३-२० ॥

यद्यदाचरति श्रेष्ठः   तत्तत् एवेतरो जनः ।
स यत्प्रमाणं कुरुते   लोकस्तदनुवर्तते ॥ ३-२१ ॥

न मे पार्थास्ति कर्तव्यं   त्रिषु लोकेषु किञ्चन ।
नानवाप्तमवाप्तव्यं   वर्त एव च कर्मणि ॥ ३-२२ ॥

यदि ह्यहं न वर्तेयं   जातु कर्मण्यतन्द्रितः ।
मम वर्त्मानुवर्तन्ते   मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ ३-२३ ॥

उत्सीदेयुरिमे लोकाः   न कुर्यां कर्म चेदहम् ।
सङ्करस्य च कर्ता स्याम्   उपहन्यामिमाः प्रजाः ॥ ३-२४ ॥

सक्ताः कर्मण्यविद्वांसः   यथा कुर्वन्ति भारत ।
कुर्याद्विद्वांस्तथाऽसक्तः   चिकीर्षुर्लोकसङ्ग्रहम् ॥ ३-२५ ॥

न बुद्धिभेदं जनयेत्   अज्ञानां कर्मसङ्गिनाम् ।
जोषयेत्सर्वकर्माणि   विद्वान् युक्तः समाचरन् ॥ ३-२६ ॥

प्रकृतेः क्रियमाणानि   गुणैः कर्माणि सर्वशः ।
अहङ्कारविमूढात्मा   कर्ताऽहमिति मन्यते ॥ ३-२७॥

तत्त्ववित्तु महाबाहो   गुणकर्मविभागयोः ।
गुणा गुणेषु वर्तन्ते   इति मत्वा न सज्जते ॥ 3-28

प्रकृतेर्गुणसम्मूढाः   सज्जन्ते गुणकर्मसु ।
तान् अकृत्स्नविदो मन्दान्   कृत्स्नविन्न विचालयेत् ॥ ३-२९॥

मयि सर्वाणि कर्माणि   सन्न्यस्याध्यात्मचेतसा ।
निराशीर्निर्ममो भूत्वा   युध्यस्व विगतज्वरः ॥ ३-३०॥

ये मे मतमिदं नित्यम्   अनुतिष्ठन्ति मानवाः ।
श्रद्धावन्तोऽनसूयन्तः   मुच्यन्ते तेऽपि कर्मभिः ॥ ३-३१॥

ये त्वेतदभ्यसूयन्तः   नानुतिष्ठन्ति मे मतम् ।
सर्वज्ञानविमूढांस्तान्   विद्धि नष्टानचेतसः ॥ ३-३२॥

सदृशं चेष्टते स्वस्याः   प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ।
प्रकृतिं यान्ति भूतानि   निग्रहः किं करिष्यति ॥ ३-३३॥

इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे   रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।
तयोर्न वशमागच्छेत्   तौ ह्यस्य परिपन्थिनौ ॥ ३-३४॥

श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः   परधर्मात् स्वनुष्ठितात् ।
स्वधर्मे निधनं श्रेयः   परधर्मो भयावहः ॥ ३-३५॥

अर्जुन उवाच

अथ केन प्रयुक्तोऽयं   पापं चरति पूरुषः ।
अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय   बलादिव नियोजितः ॥ ३-३६॥

श्रीभगवानुवाच

काम एष क्रोध एषः   रजोगुणसमुद्भवः ।
महाशनो महापाप्मा   विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥ ३-३७॥

धूमेनाव्रियते वह्निः   यथाऽऽदर्शो मलेन च ।
यथोल्बेनावृतो गर्भः   तथा तेनेदमावृतम् ॥ ३-३८॥

आवृतं ज्ञानमेतेन   ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ।
कामरूपेण कौन्तेय   दुष्पूरेणानलेन च ॥ ३-३९॥

इन्द्रियाणि मनो बुद्धिः   अस्याधिष्ठानमुच्यते ।
एतैर्विमोहयत्येषः   ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥ ३-४० ॥

तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौ   नियम्य भरतर्षभ ।
पाप्मानं प्रजहि ह्येनं   ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥ ३-४१ ॥

इन्द्रियाणि पराण्याहुः   इन्द्रियेभ्यः परं मनः ।
मनसस्तु परा बुद्धिः   यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥ ३-४२ ॥

एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा   संस्तभ्यात्मानमात्मना ।
जहि शत्रुं महाबाहो   कामरूपं दुरासदम् ॥ ३-४३ ॥

इति  श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः   ॥ ३ ॥

॥   श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः   ॥

ॐ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः

## अथ चतुर्थोऽध्यायः। ज्ञान योगः

श्रीभगवानुवाच

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ।
विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥ ४-१ ॥

एवं परम्पराप्राप्तम् इमं राजर्षयो विदुः ।
स कालेनेह महता योगो नष्टः परन्तप ॥ ४-२ ॥

स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः ।
भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ॥ ४-३ ॥

अर्जुन उवाच

अवरं भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः ।
कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ॥ 4-4

श्रीभगवानुवाच

बहूनि मे व्यतीतानि   जन्मानि तव चार्जुन ।
तान्यहं वेद सर्वाणि   न त्वं वेत्थ परन्तप ॥ ४-५॥

अजोऽपि सन् अव्ययात्मा   भूतानामीश्वरोऽपि सन् ।
प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय   सम्भवाम्यात्ममायया ॥ ४-६ ॥

यदा यदा हि धर्मस्य   ग्लानिर्भवति भारत ।
अभ्युत्थानमधर्मस्य   तदाऽऽत्मानं सृजाम्यहम् ॥ ४-७॥

परित्राणाय साधूनां   विनाशाय च दुष्कृताम् ।
धर्मसंस्थापनार्थाय   सम्भवामि युगे युगे ॥ ४-८॥

जन्म कर्म च मे दिव्यम्   एवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।
त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म   नैति मामेति सोऽर्जुन ॥ ४-९॥

वीतरागभयक्रोधाः   मन्मया मामुपाश्रिताः ।
बहवो ज्ञानतपसा   पूता मद्भावमागताः ॥ ४-१०॥

ये यथा मां प्रपद्यन्ते   तांस्तथैव भजाम्यहम् ।
मम वर्त्मानुवर्तन्ते   मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ ४-११ ॥

काङ्क्षन्तः कर्मणां सिद्धिं   यजन्त इह देवताः ।
क्षिप्रं हि मानुषे लोके   सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥ ४-१२ ॥

चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं   गुणकर्मविभागशः ।
तस्य कर्तारमपि मां   विद्ध्यकर्तारमव्ययम् ॥ ४-१३ ॥

न मां कर्माणि लिम्पन्ति   न मे कर्मफले स्पृहा ।
इति मां योऽभिजानाति   कर्मभिर्न स बध्यते ॥ ४-१४ ॥

एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म   पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः ।
कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं   पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् ॥ ४-१५ ॥

किं कर्म किमकर्मेति   कवयोऽप्यत्र मोहिताः ।
तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि   यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥ ४-१६ ॥

कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं   बोद्धव्यं च विकर्मणः ।
अकर्मणश्च बोद्धव्यं   गहना कर्मणो गतिः ॥ ४-१७ ॥

कर्मण्यकर्म यः पश्येत्   अकर्मणि च कर्म यः ।
स बुद्धिमान्मनुष्येषु   स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ॥ ४-१८॥

यस्य सर्वे समारम्भाः   कामसङ्कल्पवर्जिताः ।
ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं   तमाहुः पण्डितं बुधाः ॥ ४-१९॥

त्यक्त्वा कर्मफलासङ्गं   नित्यतृप्तो निराश्रयः ।
कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि   नैव किञ्चित्करोति सः ॥ ४-२०॥

निराशीर्यतचित्तात्मा   त्यक्तसर्वपरिग्रहः ।
शारीरं केवलं कर्म   कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥ ४-२१॥

यदृच्छालाभसन्तुष्टः   द्वन्द्वातीतो विमत्सरः ।
समः सिद्धावसिद्धौ च   कृत्वाऽपि न निबध्यते ॥ ४-२२॥

गतसङ्गस्य मुक्तस्य   ज्ञानावस्थितचेतसः ।
यज्ञायाचरतः कर्म   समग्रं प्रविलीयते ॥ ४-२३॥

ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविः   ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ।
ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं   ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥ ४-२४॥

दैवमेवापरे यज्ञं   योगिनः पर्युपासते ।
ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं   यज्ञेनैवोपजुह्वति ॥ ४-२५॥

श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्यन्ये   संयमाग्निषु जुह्वति ।
शब्दादीन् विषयानन्ये   इन्द्रियाग्निषु जुह्वति ॥ 4-26

सर्वाणीन्द्रियकर्माणि   प्राणकर्माणि चापरे ।
आत्म संयमयोगाग्नौ   जुह्वति ज्ञानदीपिते ॥ ४-२७॥

द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञाः   योगयज्ञास्तथाऽपरे ।
स्वाध्याय ज्ञानयज्ञाश्च   यतयः संशितव्रताः ॥ ४-२८॥

अपाने जुह्वति प्राणं   प्राणेऽपानं तथाऽपरे ।
प्राणापानगती रुद्ध्वा   प्राणायामपरायणाः ॥ ४-२९॥

अपरे नियताहाराः   प्राणान्प्राणेषु जुह्वति ।
सर्वेऽप्येते यज्ञविदः   यज्ञक्षपितकल्मषाः ॥ ४-३०॥

यज्ञशिष्टामृतभुजः   यान्ति ब्रह्म सनातनम् ।
नायं लोकोऽस्ति अयज्ञस्य   कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ॥ ४-३१॥

एवं बहुविधा यज्ञाः   वितता ब्रह्मणो मुखे ।
कर्मजान्विद्धि तान्सर्वान्   एवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥ ४-३२॥

श्रेयान् द्रव्यमयाद्यज्ञात्   ज्ञानयज्ञः परन्तप ।
सर्वं कर्माखिलं पार्थ   ज्ञाने परिसमाप्यते ॥ ४-३३॥

तद्विद्धि प्रणिपातेन   परिप्रश्नेन सेवया ।
उपदेक्ष्यन्ति ते ज्ञानं   ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ४-३४॥

यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहम्   एवं यास्यसि पाण्डव ।
येन भूतान्यशेषेण   द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि ॥ ४-३५॥

अपि चेदसि पापेभ्यः   सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ।
सर्वं ज्ञानप्लवेनैव   वृजिनं सन्तरिष्यसि ॥ ४-३६॥

यथैधांसि समिद्धोऽग्निः   भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ।
ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि   भस्मसात्कुरुते तथा ॥ ४-३७॥

न हि ज्ञानेन सदृशं   पवित्रमिह विद्यते ।
तत्स्वयं योगसंसिद्धः   कालेनात्मनि विन्दति ॥ ४-३८॥

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रद्धावान् लभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः ।
ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिम् अचिरेणाधिगच्छति ॥ ४-३९ ॥

अज्ञश्च अश्रद्दधानश्च संशयात्मा विनश्यति ।
नायं लोकोऽस्ति न परः न सुखं संशयात्मनः ॥ ४-४० ॥

योगसन्न्यस्तकर्माणं ज्ञानसञ्छिन्नसंशयम् ।
आत्मवन्तं न कर्माणि निबध्नन्ति धनञ्जय ॥ ४-४१ ॥

तस्मात् अज्ञानसम्भूतं हृत्स्थं ज्ञानासिनाऽऽत्मनः ।
छित्त्वैनं संशयं योगम् आतिष्ठोत्तिष्ठ भारत ॥ ४-४२ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
ज्ञानयोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः ॥

ॐ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः

## अथ पञ्चमोऽध्यायः। कर्मसन्न्यासयोगः

अर्जुन उवाच

सन्न्यासं कर्मणां कृष्ण   पुनर्योगं च शंससि ।
यच्छ्रेय एतयोरेकं   तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम् ॥ ५-१ ॥

श्रीभगवानुवाच

सन्न्यासः कर्मयोगश्च   निःश्रेयसकरावुभौ ।
तयोस्तु कर्मसन्न्यासात्   कर्मयोगो विशिष्यते ॥ ५-२ ॥

ज्ञेयः स नित्यसन्न्यासी   यो न द्वेष्टि न काङ्क्षति ।
निर्द्वन्द्वो हि महाबाहो   सुखं बन्धात्प्रमुच्यते॥ ५-३ ॥

साङ्ख्ययोगौ पृथग्बालाः   प्रवदन्ति न पण्डिताः ।
एकमप्यास्थितः सम्यक्   उभयोर्विन्दते फलम् ॥ ५-४ ॥

यत्साङ्ख्यैः प्राप्यते स्थानं   तद्योगैरपि गम्यते ।
एकं साङ्ख्यं च योगं च   यः पश्यति स पश्यति ॥ ५-५॥

सन्न्यासस्तु महाबाहो   दुःखमाप्तुमयोगतः ।
योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म   नचिरेणाधिगच्छति ॥ ५-६ ॥

योगयुक्तो विशुद्धात्मा   विजितात्मा जितेन्द्रियः ।
सर्वभूतात्मभूतात्मा   कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥ ५-७ ॥

नैव किञ्चित्करोमीति   युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ।
पश्यन् शृण्वन् स्पृशन् जिघ्रन्  अश्नन् गच्छन् स्वपन् श्वसन् ॥ ५-८ ॥

प्रलपन् विसृजन् गृह्णन्   उन्मिषन् निमिषन्नपि ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु   वर्तन्त इति धारयन् ॥ ५-९ ॥

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि   सङ्गं त्यक्त्वा करोति यः ।
लिप्यते न स पापेन   पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥ ५-१० ॥

कायेन मनसा बुद्ध्या   केवलैरिन्द्रियैरपि ।
योगिनः कर्म कुर्वन्ति   सङ्गं त्यक्त्वाऽऽत्मशुद्धये ॥ ५-११ ॥

युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा   शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ।
अयुक्तः कामकारेण   फले सक्तो निबध्यते ॥ ५-१२ ॥

सर्वकर्माणि मनसा  सन्न्यस्यास्ते सुखं वशी ।
नवद्वारे पुरे देही   नैव कुर्वन्न कारयन् ॥ ५-१३॥

न कर्तृत्वं न कर्माणि   लोकस्य सृजति प्रभुः ।
न कर्मफलसंयोगं   स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥ ५-१४॥

नादत्ते कस्यचित्पापं   न चैव सुकृतं विभुः ।
अज्ञानेनावृतं ज्ञानं   तेन मुह्यन्ति जन्तवः ॥ ५-१५॥

ज्ञानेन तु तदज्ञानं   येषां नाशितमात्मनः ।
तेषामादित्यवज्ज्ञानं   प्रकाशयति तत्परम् ॥ ५-१६॥

तद्बुद्धयस्तदात्मानः   तन्निष्ठास्तत्परायणाः ।
गच्छन्त्यपुनरावृत्तिं   ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥ ५-१७॥

विद्याविनयसम्पन्ने   ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
शुनि चैव श्वपाके च   पण्डिताः समदर्शिनः ॥ ५-१८॥

इहैव तैर्जितः सर्गः   येषां साम्ये स्थितं मनः ।
निर्दोषं हि समं ब्रह्म   तस्मात् ब्रह्मणि ते स्थिताः ॥ ५-१९॥

न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्य   नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् ।
स्थिरबुद्धिरसम्मूढः   ब्रह्मवित् ब्रह्मणि स्थितः ॥ ५-२० ॥

बाह्यस्पर्शेषु असक्तात्मा   विन्दत्यात्मनि यस्सुखम् ।
स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा   सुखमक्षय्यमश्नुते ॥ 5-21

ये हि संस्पर्शजा भोगाः   दुःखयोनय एव ते ।
आद्यन्तवन्तः कौन्तेय   न तेषु रमते बुधः ॥ ५-२२ ॥

शक्नोतीहैव यः सोढुं   प्राक् शरीरविमोक्षणात् ।
कामक्रोधोद्भवं वेगं   स युक्तः स सुखी नरः ॥ ५-२३ ॥

योऽन्तःसुखोऽन्तरारामः   तथाऽन्तर्ज्योतिरेव यः ।
स योगी ब्रह्मनिर्वाणं   ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ॥ ५-२४ ॥

लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणम्   ऋषयः क्षीणकल्मषाः ।
छिन्नद्वैधा यतात्मानः   सर्वभूतहिते रताः ॥ ५-२५ ॥

कामक्रोधवियुक्तानां   यतीनां यतचेतसाम् ।
अभितो ब्रह्मनिर्वाणं   वर्तते विजितात्मनाम् ॥   5-26

स्पर्शान् कृत्वा बहिर्बाह्यान्  चक्षुश्चैवान्तरे भ्रुवोः ।
प्राणापानौ समौ कृत्वा  नासाभ्यन्तर चारिणौ ॥ ५-२७॥

यतेन्द्रियमनोबुद्धिः  मुनिर्मोक्षपरायणः ।
विगतेच्छाभयक्रोधः  यः सदा मुक्त एव सः ॥ ५-२८॥

भोक्तारं यज्ञतपसां  सर्वलोकमहेश्वरम् ।
सुहृदं सर्वभूतानां  ज्ञात्वा मां शान्तिमृच्छति ॥ ५-२९॥

इति  श्रीमद्भगवद्गीतासु  उपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
कर्मसन्न्यासयोगो नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५॥

॥  श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः  ॥

ॐ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः

## अथ षष्ठोऽध्यायः।   योगाभ्यासयोगः

श्रीभगवानुवाच

अनाश्रितः कर्मफलं   कार्यं कर्म करोति यः ।
स सन्न्यासी च योगी च   न निरग्निर्न चाक्रियः ॥ ६-१॥

यं सन्न्यासमिति प्राहुः   योगं तं विद्धि पाण्डव ।
न ह्यसंन्यस्तसङ्कल्पः   योगी भवति कश्चन ॥ ६-२॥

आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं   कर्म कारणमुच्यते ।
योगारूढस्य तस्यैव   शमः कारणमुच्यते ॥ ६-३॥

यदा हि नेन्द्रियार्थेषु   न कर्मस्वनुषज्जते ।
सर्वसङ्कल्पसन्न्यासी   योगारूढस्तदोच्यते ॥ ६-४॥

उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं   नात्मानमवसादयेत् ।
आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुः   आत्मैव रिपुरात्मनः ॥ ६-५॥

बन्धुरात्माऽऽत्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।
अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥ ६-६ ॥

जितात्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा समाहितः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानावमानयोः ॥ 6-7

ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेन्द्रियः ।
युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकाञ्चनः ॥ ६-८ ॥

सुहृन्मित्रार्युदासीन मध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ।
साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥ ६-९ ॥

योगी युञ्जीत सततम् आत्मानं रहसि स्थितः ।
एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥ ६-१० ॥

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।
नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चेलाजिनकुशोत्तरम् 6-11

तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः ।
उपविश्यासने युञ्ज्यात् योगमात्मविशुद्धये ॥ ६-१२ ॥

समं कायशिरोग्रीवं   धारयन्नचलं स्थिरम् ।
सम्प्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं   दिशश्चानवलोकयन् ॥   6-13

प्रशान्तात्मा विगतभीः   ब्रह्मचारिव्रते स्थितः ।
मनः संयम्य मच्चित्तः   युक्त आसीत मत्परः ॥ ६-१४॥

युञ्जन्नेवं सदाऽऽत्मानं   योगी नियतमानसः ।
शान्तिं निर्वाणपरमां   मत्संस्थामधिगच्छति ॥ ६-१५॥

नात्यश्नतस्तु योगोऽस्ति   न चैकान्तमनश्नतः ।
न चाति स्वप्नशीलस्य   जाग्रतो नैव चार्जुन ॥ ६-१६॥

युक्ताहारविहारस्य   युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।
युक्तस्वप्नावबोधस्य   योगो भवति दुःखहा ॥ ६-१७॥

यदा विनियतं चित्तम्   आत्मन्येवावतिष्ठते ।
निःस्पृहः सर्वकामेभ्यः   युक्त इत्युच्यते तदा ॥ ६-१८॥

यथा दीपो निवातस्थः   नेङ्गते सोपमा स्मृता ।
योगिनो यतचित्तस्य युञ्जतो योगमात्मनः ॥ ६-१९॥

यत्रोपरमते चित्तं   निरुद्धं योगसेवया ।
यत्र चैवात्मनाऽऽत्मानं   पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥ ६-२० ॥

सुखमात्यन्तिकं यत्तत्   बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रियम् ।
वेत्ति यत्र न चैवायं   स्थितश्चलति तत्त्वतः ॥ ६-२१ ॥

यं लब्ध्वा चापरं लाभं   मन्यते नाधिकं ततः ।
यस्मिन् स्थितो न दुःखेन   गुरुणाऽपि विचाल्यते ॥ ६-२२ ॥

तं विद्याद्दुःखसंयोग   वियोगं योगसञ्ज्ञितम् ।
स निश्चयेन योक्तव्यः   योगोऽनिर्विण्णचेतसा ॥ ६-२३ ॥

सङ्कल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वा   सर्वान् अशेषतः ।
मनसैवेन्द्रियग्रामं   विनियम्य समन्ततः ॥ ६-२४ ॥

शनैः शनैरुपरमेत्   बुद्ध्या धृतिगृहीतया ।
आत्मसंस्थं मनः कृत्वा   न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥ ६-२५ ॥

यतो यतो निश्चरति   मनश्चञ्चलमस्थिरम् ।
ततस्ततो नियम्यैतत्   आत्मन्येव वशं नयेत् ॥ ६-२६ ॥

प्रशान्तमनसं ह्येनं   योगिनं सुखमुत्तमम् ।
उपैति शान्तरजसं   ब्रह्मभूतम् अकल्मषम् ॥ ६-२७॥

एवं युञ्जन् सदाऽऽत्मानं   योगी विगतकल्मषः।
सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शम्   अत्यन्तं सुखमश्नुते ॥ 6-28

सर्वभूतस्थमात्मानं   सर्वभूतानि चात्मनि ।
ईक्षते योगयुक्तात्मा   सर्वत्र समदर्शनः ॥ ६-२९॥

यो मां पश्यति सर्वत्र   सर्वं च मयि पश्यति ।
तस्याहं न प्रणश्यामि   स च मे न प्रणश्यति ॥ ६-३०॥

सर्वभूतस्थितं यो मां   भजत्येकत्वम् आस्थितः ।
सर्वथा वर्तमानोऽपि   स योगी मयि वर्तते ॥ ६-३१॥

आत्मौपम्येन सर्वत्र   समं पश्यति योऽर्जुन ।
सुखं वा यदि वा दुःखं   स योगी परमो मतः ॥ ६-३२॥

अर्जुन उवाच

योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः   साम्येन मधुसूदन ।
एतस्याहं न पश्यामि   चञ्चलत्वात्स्थितिं स्थिराम् ॥ ६-३३॥

चञ्चलं हि मनः कृष्ण   प्रमाथि बलवत् दृढम् ।
तस्याहं निग्रहं मन्ये   वायोरिव सुदुष्करम् ॥ ६-३४॥

श्रीभगवानुवाच

असंशयं महाबाहो   मनो दुर्निग्रहं चलम् ।
अभ्यासेन तु कौन्तेय   वैराग्येण च गृह्यते ॥ ६-३५॥

असंयतात्मना योगः   दुष्प्राप इति मे मतिः ।
वश्यात्मना तु यतता   शक्योऽवाप्तुमुपायतः ॥ ६-३६ ॥

अर्जुन उवाच

अयतिः श्रद्धयोपेतः   योगाच्चलितमानसः ।
अप्राप्य योगसंसिद्धिं   कां गतिं कृष्ण गच्छति ॥ ६-३७॥

कच्चिन्नोभयविभ्रष्टः   छिन्नाभ्रमिव नश्यति ।
अप्रतिष्ठो महाबाहो   विमूढो ब्रह्मणः पथि ॥ ६-३८॥

एतं मे संशयं कृष्ण   च्छेत्तुमर्हस्यशेषतः ।
त्वदन्यः संशयस्यास्य   च्छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥ ६-३९॥

श्रीभगवानुवाच
पार्थ नैवेह नामुत्र   विनाशस्तस्य विद्यते ।
न हि कल्याणकृत्कश्चित्  दुर्गतिं तात गच्छति ॥ ६-४०॥

प्राप्य पुण्यकृतां लोकान्  उषित्वा शाश्वतीः समाः ।
शुचीनां श्रीमतां गेहे   योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥ ६-४१॥

अथवा योगिनामेव   कुले महति धीमताम् ।
एतद्धि दुर्लभतरं लोके   जन्म यदीदृशम् ॥ 6-42

तत्र तं बुद्धिसंयोगं   लभते पौर्वदैहिकम् ।
यतते च ततो भूयः   संसिद्धौ कुरुनन्दन ॥ 6-43

पूर्वाभ्यासेन तेनैव   ह्रियते ह्यवशोऽपि सः ।
जिज्ञासुरपि योगस्य   शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥ ६-४४॥

प्रयत्नात् यतमानस्तु   योगी संशुद्धकिल्बिषः ।
अनेकजन्मसंसिद्धः   ततो याति परां गतिम् ॥ ६-४५॥

तपस्विभ्योऽधिको योगी   ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः ।
कर्मिभ्यश्चाधिको योगी   तस्माद्योगी भवार्जुन ॥ ६-४६॥

योगिनामपि सर्वेषां   मद्गतेनान्तरात्मना ।
श्रद्धावान्भजते यो मां   स मे युक्ततमो मतः ॥ ६-४७॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
योगाभ्यासयोगो नाम षष्ठोऽध्यायः॥ ६॥

॥ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः ॥

ॐ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः

## अथ सप्तमोऽध्यायः। विज्ञानयोगः

श्रीभगवानुवाच

मय्यासक्तमनाः पार्थ योगं युञ्जन्मदाश्रयः ।
असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु ॥ ७-१ ॥

ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानम् इदं वक्ष्याम्यशेषतः ।
यज्ज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यत् ज्ञातव्यमवशिष्यते ॥ ७-२ ॥

मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ।
यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ॥ ७-३ ॥

भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ।
अहङ्कार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥ ७-४ ॥

अपरेयम् इतस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ।
जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥ ७-५ ॥

एतद्योनीनि भूतानि   सर्वाणीत्युपधारय ।
अहं कृत्स्नस्य जगतः   प्रभवः प्रलयस्तथा ॥ ७-६ ॥

मत्तः परतरं नान्यत्   किञ्चिदस्ति धनञ्जय ।
मयि सर्वमिदं प्रोतं  सूत्रे मणिगणा इव ॥ ७-७ ॥

रसोऽहमप्सु कौन्तेय   प्रभाऽस्मि शशिसूर्ययोः ।
प्रणवः सर्ववेदेषु   शब्दः खे पौरुषं नृषु ॥ ७-८ ॥

पुण्यो गन्धः पृथिव्यां च   तेजश्चास्मि विभावसौ ।
जीवनं सर्वभूतेषु   तपश्चास्मि तपस्विषु ॥ ७-९ ॥

बीजं मां सर्वभूतानां   विद्धि पार्थ सनातनम् ।
बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि   तेजस्तेजस्विनामहम् ॥ ७-१० ॥

बलं बलवतां चाहं   कामरागविवर्जितम् ।
धर्माविरुद्धो भूतेषु   कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥ ७-११ ॥

ये चैव सात्त्विका भावाः   राजसास्तामसाश्च ये ।
मत्त एवेति तान्विद्धि   न त्वहं तेषु ते मयि ॥ ७-१२ ॥

त्रिभिर्गुणमयैर्भावैः   एभिः सर्वमिदं जगत् ।
मोहितं नाभिजानाति   मामेभ्यः परमव्ययम् ॥ ७-१३॥

दैवी ह्येषा गुणमयी   मम माया दुरत्यया ।
मामेव ये प्रपद्यन्ते   मायामेतां तरन्ति ते ॥ ७-१४॥

न मां दुष्कृतिनो मूढाः   प्रपद्यन्ते नराधमाः ।
माययाऽपहृतज्ञानाः   आसुरं भावमाश्रिताः ॥ ७-१५॥

चतुर्विधा भजन्ते मां   जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।
आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी   ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ ७-१६॥

तेषां ज्ञानी नित्ययुक्तः   एकभक्तिर्विशिष्यते ।
प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं   स च मम प्रियः ॥ ७-१७॥

उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी   त्वात्मैव मे मतम् ।
आस्थितः स हि युक्तात्मा   मामेवानुत्तमां गतिम् ॥ ७-१८॥

बहूनां जन्मनामन्ते   ज्ञानवान् मां प्रपद्यते ।
वासुदेवः सर्वमिति   स महात्मा सुदुर्लभः ॥ ७-१९॥

कामैः तैस्तैर्हृतज्ञानाः   प्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ।
तं तं नियमम् आस्थाय   प्रकृत्या नियताः स्वया ॥ ७-२० ॥

योयो यां यां तनुं भक्तः   श्रद्धयाऽर्चितुमिच्छति ।
तस्य तस्याचलां श्रद्धां   तामेव विदधाम्यहम् ॥ ७-२१ ॥

स तया श्रद्धया युक्तः   तस्याराधनम् ईहते ।
लभते च ततः कामान्   मयैव विहितान्हि तान् ॥ ७-२२ ॥

अन्तवत्तु फलं तेषां   तद्भवत्यल्पमेधसाम् ।
देवान् देवयजो यान्ति   मद्भक्ता यान्ति मामपि ॥ ७-२३ ॥

अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं   मन्यन्ते मामबुद्धयः ।
परं भावमजानन्तः   ममाव्ययमनुत्तमम् ॥ ७-२४ ॥

नाहं प्रकाशः सर्वस्य   योगमायासमावृतः ।
मूढोऽयं नाभिजानाति   लोको मामजमव्ययम् ॥ ७-२५ ॥

वेदाहं समतीतानि   वर्तमानानि चार्जुन ।
भविष्याणि च भूतानि   मां तु वेद न कश्चन ॥ ७-२६ ॥

इच्छाद्वेषसमुत्थेन   द्वन्द्वमोहेन भारत।
सर्वभूतानि सम्मोहं   सर्गे यान्ति परन्तप ॥ ७-२७॥

येषां त्वन्तगतं पापं   जनानां पुण्यकर्मणाम् ।
ते द्वन्द्वमोहनिर्मुक्ताः   भजन्ते मां दृढव्रताः ॥ ७-२८॥

जरामरणमोक्षाय   माम् आश्रित्य यतन्ति ये ।
ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नम्   अध्यात्मं कर्म चाखिलम् ॥ ७-२९॥

साधिभूताधिदैवं मां   साधियज्ञं च ये विदुः ।
प्रयाणकालेऽपि च मां   ते विदुर्युक्तचेतसः ॥ ७-३०॥

इति   श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
विज्ञानयोगो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७॥

॥   श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः   ॥

ॐ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः

**अथ अष्टमोऽध्यायः। अक्षरपरब्रह्मयोगः**

अर्जुन उवाच

किं तद्ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्तम ।
अधिभूतं च किं प्रोक्तम् अधिदैवं किमुच्यते ॥ ८-१ ॥

अधियज्ञः कथं कोऽत्र देहेऽस्मिन् मधुसूदन ।
प्रयाणकाले च कथं ज्ञेयोऽसि नियतात्मभिः ॥ ८-२ ॥

श्रीभगवानुवाच

अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ।
भूतभावोद्भवकरः विसर्गः कर्मसञ्ज्ञितः ॥ ८-३ ॥

अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषश्चाधिदैवतम् ।
अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां वर ॥ ८-४ ॥

अन्तकाले च मामेव स्मरन् मुक्त्वा कलेबरम् ।
यः प्रयाति स मद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥ 8-5

यं यं वाऽपि स्मरन् भावं   त्यजत्यन्ते कलेबरम् ।
तं तमेवैति कौन्तेय   सदा तद्भावभावितः ॥ 8-6

तस्मात्सर्वेषु कालेषु   माम् अनुस्मर युध्य च ।
मय्यर्पितमनोबुद्धिः   मामेवैष्यस्यसंशयः ॥ 8-7

अभ्यासयोगयुक्तेन   चेतसा नान्यगामिना ।
परमं पुरुषं दिव्यं   याति पार्थानुचिन्तयन् ॥ ८-८॥

कविं पुराणम् अनुशासितारम्
अणोरणीयांसम् अनुस्मरेद्यः ।
सर्वस्य धातारम् अचिन्त्यरूपम्
आदित्यवर्णं तमसः परस्तात् ॥ ८-९॥

प्रयाणकाले मनसाऽचलेन
भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव ।
भ्रुवोर्मध्ये प्राणम् आवेश्य सम्यक् -
स तं परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥ ८-१०॥

यदक्षरं  वेदविदो वदन्ति
        विशन्ति  यद्यतयो वीतरागाः ।
यदिच्छन्तो  ब्रह्मचर्यं चरन्ति
        तत्ते पदं  सङ्ग्रहेण प्रवक्ष्ये ॥ ८-११ ॥

सर्वद्वाराणि संयम्य   मनो हृदि निरुध्य च ।
मूर्ध्न्याधायात्मनः प्राणम्   आस्थितो योगधारणाम् ॥ ८-१२ ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म   व्याहरन्मामनुस्मरन् ।
यः प्रयाति त्यजन् देहं   स याति परमां गतिम् ॥ ८-१३ ॥

अनन्यचेताः सततं   यो मां स्मरति नित्यशः ।
तस्याहं सुलभः पार्थ   नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥ ८-१४ ॥

मामुपेत्य पुनर्जन्म  दुःखालयमशाश्वतम् ।
नाप्नुवन्ति महात्मानः  संसिद्धिं परमां गताः ॥ ८-१५ ॥

आब्रह्मभुवनान् लोकाः   पुनरावर्तिनोऽर्जुन ।
मामुपेत्य तु कौन्तेय   पुनर्जन्म न विद्यते ॥ ८-१६ ॥

सहस्रयुगपर्यन्तम्   अहर्यद्ब्रह्मणो विदुः ।
रात्रिं युगसहस्रान्तां   तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥ ८-१७॥

अव्यक्ताद्व्यक्तयः सर्वाः   प्रभवन्त्यहरागमे ।
रात्र्यागमे प्रलीयन्ते   तत्रैवाव्यक्तसञ्ज्ञके ॥ ८-१८॥

भूतग्रामः स एवायं   भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ।
रात्र्यागमेऽवशः पार्थ   प्रभवत्यहरागमे ॥ ८-१९॥

परस्तस्मात्तु भावोऽन्यः   अव्यक्तोऽव्यक्तात् सनातनः ।
यः स सर्वेषु भूतेषु   नश्यत्सु न विनश्यति ॥ ८-२०॥

अव्यक्तोऽक्षर इत्युक्तः   तमाहुः परमां गतिम् ।
यं प्राप्य न निवर्तन्ते   तद्धाम परमं मम ॥ ८-२१॥

पुरुषः स परः पार्थ   भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ।
यस्यान्तःस्थानि भूतानि   येन सर्वमिदं ततम् ॥ ८-२२॥

यत्र काले त्वनावृत्तिम्   आवृत्तिं चैव योगिनः ।
प्रयाता यान्ति तं कालं   वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥ ८-२३॥

अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः   षण्मासा उत्तरायणम् ।
तत्र प्रयाता गच्छन्ति   ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ॥ ८-२४॥

धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः   षण्मासा दक्षिणायनम्।
तत्र चान्द्रमसं ज्योतिः   योगी प्राप्य निवर्तते ॥ ८-२५॥

शुक्लकृष्णे गती ह्येते   जगतः शाश्वते मते ।
एकया यात्यनावृत्तिम्   अन्ययाऽऽवर्तते पुनः ॥ ८-२६॥

नैते सृती पार्थ !  जानन्   योगी मुह्यति कश्चन ।
तस्मात् सर्वेषु कालेषु   योगयुक्तो भवार्जुन ॥ ८-२७॥

वेदेषु यज्ञेषु  तपःसु चैव
दानेषु  यत्पुण्यफलं  प्रदिष्टम् ।
अत्येति  तत्सर्वमिदं विदित्वा
योगी परं  स्थानमुपैति  चाद्यम् ॥ ८-२८॥

इति   श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
अक्षरपरब्रह्मयोगो नाम अष्टमोऽध्यायः ॥ ८॥

## ॐ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः

## अथ नवमोऽध्यायः।   राजविद्याराजगुह्ययोगः

श्रीभगवानुवाच
इदं तु ते गुह्यतमं   प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ।
ज्ञानं विज्ञानसहितं   यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥ ९-१॥

राजविद्या राजगुह्यं   पवित्रमिदमुत्तमम् ।
प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं   सुसुखं कर्तुमव्ययम् ॥ ९-२॥

अश्रद्दधानाः पुरुषाः   धर्मस्यास्य परन्तप ! ।
अप्राप्य मां निवर्तन्ते   मृत्युसंसारवर्त्मनि ॥ ९-३॥

मया ततमिदं सर्वं   जगदव्यक्तमूर्तिना ।
मत्स्थानि सर्वभूतानि   न चाहं तेष्ववस्थितः ॥ ९-४॥

न च मत्स्थानि भूतानि   पश्य मे योगमैश्वरम् ।
भूतभृन्न च भूतस्थः   ममात्मा भूतभावनः ॥ ९-५॥

यथाऽऽकाशस्थितो नित्यं   वायुः सर्वत्रगो महान् ।
तथा सर्वाणि भूतानि   मत्स्थानीत्युपधारय ॥ ९-६ ॥

सर्वभूतानि कौन्तेय !  प्रकृतिं यान्ति मामिकाम् ।
कल्पक्षये पुनस्तानि   कल्पादौ विसृजाम्यहम् ॥ ९-७ ॥

प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य   विसृजामि पुनःपुनः ।
भूतग्राममिमं कृत्स्नम्   अवशं प्रकृतेर्वशात् ॥ ९-८ ॥

न च मां तानि कर्माणि   निबध्नन्ति धनञ्जय ! ।
उदासीनवदासीनम्   असक्तं तेषु कर्मसु ॥ ९-९ ॥

मयाऽध्यक्षेण प्रकृतिः   सूयते सचराचरम् ।
हेतुनाऽनेन कौन्तेय !   जगद्धि परिवर्तते ॥ ९-१० ॥

अवजानन्ति मां मूढाः   मानुषीं तनुमाश्रितम् ।
परं भावमजानन्तः   मम भूतमहेश्वरम् ॥ ९-११ ॥

मोघाशा मोघकर्माणः   मोघज्ञाना विचेतसः ।
राक्षसीमासुरीं चैव   प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः ॥ ९-१२ ॥

महात्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः ।
भजन्त्यनन्यमनसः ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ॥ ९-१३ ॥

सततं कीर्तयन्तो मां यतन्तश्च दृढव्रताः ।
नमस्यन्तश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥ ९-१४ ॥

ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजन्तो मामुपासते ।
एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् ॥ ९-१५ ॥

अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाऽहमहमौषधम् ।
मन्त्रोऽहमहमेवाज्यम् अहमग्निरहं हुतम् ॥ ९-१६ ॥

पिताऽहमस्य जगतः माता धाता पितामहः ।
वेद्यं पवित्रमोङ्कारः ऋक्साम यजुरेव च ॥ ९-१७ ॥

गतिर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत् ।
प्रभवप्रळयस्थानं निधानं बीजमव्ययम् ॥ ९-१८ ॥

तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ।
अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ! ॥ ९-१९ ॥

त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापाः

यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयन्ते ।

ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलोकम्

अश्नन्ति दिव्यान् दिवि देवभोगान् ॥ ९-२० ॥

ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं

क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति ।

एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्नाः

गतागतं कामकामा लभन्ते ॥ ९-२१ ॥

अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते ।

तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥ ९-२२ ॥

ये तु अन्यदेवता भक्ताः यजन्ते श्रद्धयाऽन्विताः ।

तेऽपि मामेव कौन्तेय ! यजन्त्यविधिपूर्वकम् ॥ 9-23

अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ।

न तु मामभिजानन्ति तत्त्वेनातः च्यवन्ति ते ॥ ९-२४ ॥

यान्ति देवव्रता देवान्  पितॄन् यान्ति पितृव्रताः ।
भूतानि यान्ति भूतेज्याः  यान्ति मद्याजिनोऽपि माम् ॥ ९-२५॥

पत्रं पुष्पं फलं तोयं  यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।
तदहं भक्त्युपहृतम्  अश्नामि प्रयतात्मनः ॥ ९-२६॥

यत्करोषि यदश्नासि  यज्जुहोषि ददासि यत् ।
यत्तपस्यसि कौन्तेय !  तत्कुरुष्व मदर्पणम् ॥ ९-२७॥

शुभाशुभफलैरेवं  मोक्ष्यसे कर्मबन्धनैः ।
सन्न्यासयोगयुक्तात्मा  विमुक्तो मामुपैष्यसि ॥ ९-२८॥

समोऽहं सर्वभूतेषु  न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ।
ये भजन्ति तु मां भक्त्या  मयि ते तेषु चाप्यहम् ॥ ९-२९॥

अपि चेत्सुदुराचारः  भजते मामनन्यभाक् ।
साधुरेव स मन्तव्यः  सम्यक् व्यवसितो हि सः ॥ ९-३०॥

क्षिप्रं भवति धर्मात्मा  शश्वच्छान्तिं निगच्छति ।
कौन्तेय !  प्रतिजानीहि  न मे भक्तः प्रणश्यति ॥ ९-३१॥

मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य   येऽपि स्युः पापयोनयः ।
स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्राः   तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥ ९-३२॥

किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्याः   भक्ता राजर्षयस्तथा ।
अनित्यमसुखं लोकमिमं   प्राप्य भजस्व माम् ॥ ९-३३॥

मन्मना भव मद्भक्तः   मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवैष्यसि युक्त्वैवम्   आत्मानं मत्परायणः ॥ ९-३४॥

इति   श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
राजविद्याराजगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९॥

॥   श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः   ॥

श्रीमते रामानुजाय नमः

ॐ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः

## अथ दशमोऽध्यायः।   विभूतिविस्तरयोगः

श्रीभगवानुवाच

भूय एव महाबाहो   श्रृणु मे परमं वचः ।
यत्तेऽहं प्रीयमाणाय   वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥ १०-१॥

न मे विदुः सुरगणाः   प्रभवं न महर्षयः ।
अहमादिर्हि देवानां   महर्षीणां च सर्वशः ॥ १०-२॥

यो मामजम् अनादिं च   वेत्ति लोकमहेश्वरम् ।
असम्मूढः स मर्त्येषु   सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १०-३॥

बुद्धिर्ज्ञानमसम्मोहः   क्षमा सत्यं  दमः शमः ।
सुखं दुःखं  भवोऽभावः   भयं चाभयमेव च ॥ १०-४॥

अहिंसा समता तुष्टिः   तपो दानं यशोऽयशः ।
भवन्ति भावा भूतानां   मत्त एव पृथग्विधाः ॥ १०-५॥

महर्षयः सप्त पूर्वे   चत्वारो मनवस्तथा ।
मद्भावा मानसा जाताः   येषां लोके इमाः प्रजाः ॥ १०-६ ॥

एतां विभूतिं योगं च   मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।
सोऽविकम्प्येन योगेन   युज्यते नात्र संशयः ॥   10-7

अहं सर्वस्य प्रभवः   मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।
इति मत्वा भजन्ते मां   बुधा भावसमन्विताः ॥ १०-८ ॥

मच्चित्ता मद्गतप्राणाः   बोधयन्तः परस्परम् ।
कथयन्तश्च मां नित्यं   तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥ १०-९ ॥

तेषां सततयुक्तानां   भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।
ददामि बुद्धियोगं तं   येन मामुपयान्ति ते ॥ १०-१० ॥

तेषाम् एवानुकम्पार्थम्  अहमज्ञानजं तमः ।
नाशयाम्यात्मभावस्थः   ज्ञानदीपेन भास्वता ॥ १०-११ ॥

अर्जुन उवाच

परं ब्रह्म परं धाम   पवित्रं परमं भवान् ।
पुरुषं शाश्वतं दिव्यम्   आदिदेवमजं विभुम् ॥ १०-१२॥

आहुस्त्वाम् ऋषयः सर्वे   देवर्षिर्नारदस्तथा ।
असितो देवलो व्यासः   स्वयं चैव ब्रवीषि मे ॥ १०-१३॥

सर्वमेतत् ऋतं मन्ये   यन्मां वदसि केशव ! ।
न हि ते भगवन् ! व्यक्तिं   विदुर्देवा न दानवाः ॥ १०-१४॥

स्वयमेव आत्मनाऽऽत्मानं   वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ।
भूतभावन ! भूतेश ! देवदेव ! जगत्पते !   ॥ १०-१५॥

वक्तुमर्हस्यशेषेण   दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
याभिर्विभूतिभिर्लोकान्   इमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि ॥ १०-१६॥

कथं विद्यामहं योगी   त्वां सदा परिचिन्तयन् ।
केषु केषु च भावेषु   चिन्त्योऽसि भगवन्मया ॥   10-17

विस्तरेणात्मनो योगं   विभूतिं च जनार्दन ।
भूयः कथय तृप्तिर्हि   श्रृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ॥ १०-१८॥

श्रीभगवानुवाच
हन्त ते कथयिष्यामि   विभूतीरात्मनः शुभाः ।
प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ   नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे ॥  10-19

अहमात्मा गुडाकेश   सर्वभूताशयस्थितः ।
अहमादिश्च मध्यं च   भूतानामन्त एव च ॥ १०-२०॥

आदित्यानामहं विष्णुः   ज्योतिषां रविरंशुमान् ।
मरीचिर्मरुतामस्मि   नक्षत्राणामहं शशी ॥ १०-२१॥

वेदानां सामवेदोऽस्मि   देवानामस्मि वासवः ।
इन्द्रियाणां मनश्चास्मि   भूतानामस्मि चेतना ॥ १०-२२॥

रुद्राणां शङ्करश्चास्मि   वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ।
वसूनां पावकश्चास्मि   मेरुः शिखरिणामहम् ॥ १०-२३॥

पुरोधसां च मुख्यं मां   विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ।
सेनानीनामहं स्कन्दः   सरसामस्मि सागरः ॥ १०-२४॥

महर्षीणां भृगुरहं   गिरामस्म्येकमक्षरम् ।
यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि   स्थावराणां हिमालयः ॥ १०-२५॥

अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां   देवर्षीणां च नारदः ।
गन्धर्वाणां चित्ररथः   सिद्धानां कपिलो मुनिः ॥ १०-२६॥

उच्चैःश्रवसमश्वानां   विद्धि माममृतोद्भवम् ।
ऐरावतं गजेन्द्राणां   नराणां च नराधिपम् ॥ १०-२७॥

आयुधानामहं वज्रं   धेनूनामस्मि कामधुक् ।
प्रजनश्चास्मि कन्दर्पः   सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥ १०-२८॥

अनन्तश्चास्मि नागानां   वरुणो यादसामहम् ।
पितॄणामर्यमा चास्मि   यमः संयमतामहम् ॥ १०-२९॥

प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानां   कालः कलयतामहम् ।
मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहं   वैनतेयश्च पक्षिणाम् ॥ १०-३०॥

पवनः पवतामस्मि   रामः शस्त्रभृतामहम् ।
झषाणां मकरश्चास्मि   स्रोतसामस्मि जाह्नवी ॥ १०-३१॥

सर्गाणामादिरन्तश्च   मध्यं चैवाहमर्जुन ! ।
अध्यात्मविद्या विद्यानां   वादः प्रवदतामहम् ॥ १०-३२॥

अक्षराणाम् अकारोऽस्मि   द्वन्द्वः सामासिकस्य च ।
अहमेवाक्षयः कालः   धाताऽहं विश्वतोमुखः ॥ १०-३३॥

मृत्युः सर्वहरश्चाहम्   उद्भवश्च भविष्यताम् ।
कीर्तिः श्रीर्वाक्च नारीणां   स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा ॥ १०-३४॥

बृहत्साम तथा साम्नां   गायत्री छन्दसामहम् ।
मासानां मार्गशीर्षोऽहम्   ऋतूनां कुसुमाकरः ॥ १०-३५॥

द्यूतं छलयतामस्मि   तेजस्तेजस्विनामहम् ।
जयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मि   सत्त्वं सत्त्ववतामहम् ॥ १०-३६॥

वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि   पाण्डवानां धनञ्जयः ।
मुनीनाम् अप्यहं व्यासः   कवीनाम् उशना कविः ॥ १०-३७॥

दण्डो दमयतामस्मि   नीतिरस्मि जिगीषताम् ।
मौनं चैवास्मि गुह्यानां   ज्ञानं ज्ञानवतामहम् ॥ १०-३८॥

यच्चापि सर्वभूतानां   बीजं तदहमर्जुन ! ।
न तदस्ति विना यत्स्यात्   मया भूतं चराचरम् ॥ १०-३९॥

नान्तोऽस्ति मम दिव्यानां   विभूतीनां परन्तप ।
एष तूद्देशतः प्रोक्तः   विभूतेर्विस्तरो मया ॥ १०-४०॥

यद्यत् विभूतिमत् सत्त्वं   श्रीमत् ऊर्जितमेव वा ।
तत्तदेवावगच्छ त्वं   मम तेजोंशसंभवम् ॥ १०-४१॥

अथवा बहुनैतेन   किं ज्ञानेन तवार्जुन ।
विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नम्   एकांशेन स्थितो जगत् ॥ 10-42

इति   श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
विभूतिविस्तरयोगो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १०॥

॥   श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः   ॥

## ॐ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः

## अथ एकादशोऽध्यायः। विश्वरूपसन्दर्शनयोगः

अर्जुन उवाच

मदनुग्रहाय परमं गुह्यमध्यात्मसञ्ज्ञितम् ।
यत्त्वयोक्तं वचस्तेन मोहोऽयं विगतो मम ॥ ११-१॥

भवाप्ययौ हि भूतानां श्रुतौ विस्तरशो मया ।
त्वत्तः कमलपत्राक्ष माहात्म्यमपि चाव्ययम् ॥ ११-२॥

एवमेतद्यथाऽऽत्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ।
द्रष्टुमिच्छामि ते रूपम् ऐश्वरं पुरुषोत्तम ॥ ११-३॥

मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो !।
योगेश्वर ! ततो मे त्वं दर्शयात्मानमव्ययम् ॥ ११-४॥

श्रीमत् रामानुजाय नमः

श्रीभगवानुवाच

पश्य मे पार्थ रूपाणि   शतशोऽथ सहस्रशः ।
नानाविधानि दिव्यानि   नानावर्णाकृतीनि च ॥ ११-५॥

पश्यादित्यान्वसून् रुद्रान्   अश्विनौ मरुतस्तथा ।
बहून्यदृष्टपूर्वाणि   पश्याश्चर्याणि भारत ॥ ११-६॥

इहैकस्थं जगत् कृत्स्नं   पश्याद्य सचराचरम् ।
मम देहे गुडाकेश   यच्चान्यत् द्रष्टुमिच्छसि ॥ ११-७॥

न तु मां शक्यसे द्रष्टुम्   अनेनैव स्वचक्षुषा ।
दिव्यं ददामि ते चक्षुः   पश्य मे योगमैश्वरम्॥ ११-८॥

सञ्जय उवाच

एवमुक्त्वा ततो राजन्   महायोगेश्वरो हरिः ।
दर्शयामास पार्थाय   परमं रूपमैश्वरम् ॥ ११-९॥

अनेकवक्त्रनयनम्   अनेकाद्भुतदर्शनम् ।
अनेकदिव्याभरणं   दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥ ११-१०॥

दिव्यमाल्याम्बरधरं   दिव्यगन्धानुलेपनम् ।
सर्वाश्चर्यमयं देवम्   अनन्तं विश्वतोमुखम् ॥ ११-११ ॥

दिवि सूर्यसहस्रस्य   भवेद्युगपदुत्थिता ।
यदि भाः सदृशी सा स्यात्   भासस्तस्य महात्मनः ॥ ११-१२ ॥

तत्रैकस्थं जगत् कृत्स्नं   प्रविभक्तमनेकधा ।
अपश्यद्देवदेवस्य   शरीरे पाण्डवस्तदा ॥ ११-१३ ॥

ततः स विस्मयाविष्टः   हृष्टरोमा धनञ्जयः ।
प्रणम्य शिरसा देवं   कृताञ्जलिरभाषत ॥ ११-१४ ॥

अर्जुन उवाच
पश्यामि देवांस्तव देव देहे
सर्वांस्तथा भूतविशेषसङ्घान् ।
ब्रह्माणमीशं कमलासनस्थम्
ऋषींश्च सर्वानुरगांश्च दीप्तान् ॥ 11-15

अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं
पश्यामि त्वां सर्वतोऽनन्तरूपम् ।
नान्तं न मध्यं न पुनस्तवादिं
पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूप ॥ ११-१६ ॥

किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च
तेजोराशिं सर्वतो दीप्तिमन्तम् ।
पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समन्तात्
दीप्तानलार्कद्युतिमप्रमेयम् ॥ 11-17

त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं
त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता
सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे ॥ ११-१८ ॥

अनादिमध्यान्तमनन्तवीर्यम्
अनन्तबाहुं शशिसूर्यनेत्रम् ।
पश्यामि त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं
स्वतेजसा विश्वमिदं तपन्तम् ॥ ११-१९ ॥

द्यावापृथिव्योरिदमन्तरं  हि

व्याप्तं  त्वयैकेन दिशश्च सर्वाः ।

दृष्ट्वाऽद्भुतं  रूपमुग्रं तवेदं

लोकत्रयं  प्रव्यथितं महात्मन् ॥ ११-२०॥

अमी हि त्वां  सुरसङ्घा विशन्ति

केचिद्भीताः प्राञ्जलयो  गृणन्ति ।

स्वस्तीत्युक्त्वा  महर्षिसिद्धसङ्घाः

स्तुवन्ति त्वां  स्तुतिभिः पुष्कलाभिः ॥ ११-२१॥

रुद्रादित्या वसवो ये च साध्याः

विश्वेऽश्विनौ  मरुतश्चोष्मपाश्च।

गन्धर्वयक्षासुरसिद्धसङ्घाः

वीक्षन्ते  त्वां विस्मिताश्चैव सर्वे ॥ ११-२२॥

रूपं महत्ते  बहुवक्त्रनेत्रं

महाबाहो  बहुबाहूरुपादम् ।

बहूदरं  बहुदंष्ट्राकरालं

दृष्ट्वा  लोकाः प्रव्यथितास्तथाऽहम् ॥ ११-२३॥

नभःस्पृशं दीप्तमनेकवर्णं
व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम् ।
दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्यथितान्तरात्मा
धृतिं न विन्दामि शमं च विष्णो ॥ ११-२४॥

दंष्ट्राकरालानि च ते मुखानि
दृष्ट्वैव कालानलसन्निभानि ।
दिशो न जाने न लभे च शर्म
प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥ ११-२५॥

अमी सर्वे धृतराष्ट्रस्य पुत्राः
सर्वैः सहैवावनिपालसङ्घैः ।
भीष्मो द्रोणः सूतपुत्रस्तथाऽसौ
सहास्मदीयैरपि योधमुख्यैः ॥ 11-26

वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशन्ति
दंष्ट्राकरालानि भयानकानि ।
केचिद्विलग्ना दशनान्तरेषु
सन्दृश्यन्ते चूर्णितैरुत्तमाङ्गैः ॥ ११-२७॥

यथा नदीनां बहवोऽम्बुवेगाः
समुद्रमेवाभिमुखा द्रवन्ति ।
तथा तवामी नरलोकवीराः
विशन्ति वक्त्राण्यभिविज्वलन्ति ॥ ११-२८॥

यथा प्रदीप्तज्वलनं पतङ्गाः
विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः ।
तथैव नाशाय विशन्ति लोकाः
तवापि वक्त्राणि समृद्धवेगाः ॥ ११-२९॥

लेलिह्यसे ग्रसमानः समन्तात्
लोकान् समग्रान् वदनैर्ज्वलद्भिः ।
तेजोभिरापूर्य जगत्समग्रं
भासस्तवोग्राः प्रतपन्ति विष्णो ॥ ११-३०॥

आख्याहि मे को भवानुग्ररूपः
नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद ।
विज्ञातुमिच्छामि भवन्तमाद्यं
न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् ॥ ११-३१॥

श्रीभगवानुवाच

कालोऽस्मि लोकक्षयकृत्प्रवृद्धः

लोकान् समाहर्तुमिह प्रवृत्तः ।

ऋतेऽपि त्वां न भविष्यन्ति सर्वे

येऽवस्थिताः प्रत्यनीकेषु योधाः ॥ ११-३२॥

तस्मात्त्वम् उत्तिष्ठ यशो लभस्व

जित्वा शत्रून् भुङ्क्ष्व राज्यं समृद्धम्।

मयैवैते निहताः पूर्वमेव

निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ॥ ११-३३॥

द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च

कर्णं तथाऽन्यान् अपि योध मुख्यान् ।

मया हतांस्त्वं जहि मा व्यथिष्ठाः

युध्यस्व जेतासि रणे सपत्नान् ॥ 11-34

सञ्जय उवाच

एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य

कृताञ्जलिर्वेपमानः किरीटी ।

नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्णं

सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ॥ ११-३५॥

अर्जुन उवाच

स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या

जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च ।

रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति

सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसङ्घाः ॥ ११-३६॥

कस्माच्च ते न नमेरन्महात्मन्

गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ।

अनन्त देवेश जगन्निवास

त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ॥ ११-३७॥

त्वमादिदेवः पुरुषः पुराणः
त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
वेत्ताऽसि वेद्यं च परं च धाम
त्वया ततं विश्वमनन्तरूप ! ॥ 11-38

वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशाङ्कः
प्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च ।
नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रकृत्वः
पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥ ११-३९॥

नमः पुरस्तात् अथ पृष्ठतस्ते
नमोऽस्तु ते सर्वत एव सर्व ।
अनन्तवीर्यामित विक्रमस्त्वं
सर्वं समाप्नोषि ततोऽसि सर्वः ॥ ११-४०॥

सखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तं
हे कृष्ण हे यादव हे सखेति ।
अजानता महिमानं तवेमं -
मया प्रमादात् प्रणयेन वाऽपि ॥ 11-41

यच्चापहासार्थम् असत्कृतोऽसि
विहारशय्यासन भोजनेषु ।
एकोऽथवाऽप्यच्युत तत्समक्षं
तत्क्षामये त्वामहम् अप्रमेयम् ॥ 11-42

पिताऽसि लोकस्य चराचरस्य
त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ।
न त्वत्समोऽस्ति अभ्यधिकः कुतोऽन्यः
लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभाव ॥ ११-४३॥

तस्मात्प्रणम्य प्रणिधाय कायं
प्रसादये त्वाम् अहमीशमीड्यम् ।
पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः
प्रियः प्रियायार्हसि देव सोढुम् ॥ ११-४४॥

अदृष्टपूर्वं हृषितोऽस्मि दृष्ट्वा
भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ।
तदेव मे दर्शय देव रूपं
प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥ ११-४५॥

किरीटिनं गदिनं चक्रहस्तं
इच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव ।
तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन
सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते ॥ ११-४६ ॥

श्रीभगवानुवाच
मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदं
रूपं परं दर्शितम् आत्मयोगात् ।
तेजोमयं विश्वम् अनन्तमाद्यं
यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् ॥ ११-४७ ॥

न वेद यज्ञाध्ययनैर्न दानैः
न च क्रियाभिर्न तपोभिरुग्रैः ।
एवंरूपः शक्य अहं नृलोके
द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥ ११-४८ ॥

मा ते व्यथा मा च विमूढभावः
दृष्ट्वा रूपं घोरमीदृङ्ममेदम् ।
व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं
तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ॥ ११-४९ ॥

सञ्जय उवाच

इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा
स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ।
आश्वासयामास च भीतमेनं
भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥ ११-५०॥

अर्जुन उवाच

दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन ।
इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ॥ ११-५१॥

श्रीभगवानुवाच

सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ।
देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकाङ्क्षिणः ॥ ११-५२॥

नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया।
शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ॥ ११-५३॥

भक्त्या त्वनन्यया शक्यः अहमेवंविधोऽर्जुन ।
ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परन्तप ॥ ११-५४॥

मत्कर्मकृन्मत्परमः   मद्भक्तः सङ्गवर्जितः ।
निर्वैरः सर्वभूतेषु   यः स मामेति पाण्डव ॥ ११-५५॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
विश्वरूपसन्दर्शनयोगो नाम एकादशोऽध्यायः ॥ ११॥

॥ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः ॥

श्रीमते रामानुजाय नमः

## ॐ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः

### अथ द्वादशोऽध्यायः।   भक्तियोगः

अर्जुन उवाच

एवं सततयुक्ता ये   भक्तास्त्वां पर्युपासते ।
ये चाप्यक्षरमव्यक्तं   तेषां के योगवित्तमाः ॥ १२-१ ॥

श्रीभगवानुवाच

मय्यावेश्य मनो ये मां   नित्ययुक्ता उपासते ।
श्रद्धया परयोपेताः   ते मे युक्ततमा मताः ॥ १२-२ ॥

ये त्वक्षरमनिर्देश्यम्   अव्यक्तं पर्युपासते ।
सर्वत्रगमचिन्त्यं च   कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥ १२-३ ॥

सन्नियम्येन्द्रियग्रामं   सर्वत्र समबुद्धयः ।
ते प्राप्नुवन्ति मामेव   सर्वभूतहिते रताः ॥ १२-४ ॥

क्लेशोऽधिकतरस्तेषाम्   अव्यक्तासक्तचेतसाम् ।
अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं   देहवद्भिरवाप्यते ॥ १२-५॥

ये तु सर्वाणि कर्माणि   मयि सन्न्यस्य मत्पराः ।
अनन्येनैव योगेन   मां ध्यायन्त उपासते ॥ १२-६॥

तेषामहं समुद्धर्ता   मृत्युसंसारसागरात् ।
भवामि नचिरात्पार्थ   मय्यावेशितचेतसाम् ॥ १२-७॥

मय्येव मन आधत्स्व   मयि बुद्धिं निवेशय ।
निवसिष्यसि मय्येव   अत ऊर्ध्वं न संशयः ॥ १२-८॥

अथ चित्तं समाधातुं   न शक्नोषि मयि स्थिरम् ।
अभ्यासयोगेन ततः   मामिच्छाप्तुं धनञ्जय ॥ १२-९॥

अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि   मत्कर्मपरमो भव ।
मदर्थमपि कर्माणि   कुर्वन् सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ १२-१०॥

अथैतदप्यशक्तोऽसि   कर्तुं मद्योगमाश्रितः ।
सर्वकर्मफलत्यागं   ततः कुरु यतात्मवान् ॥ १२-११॥

श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासात् ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते ।
ध्यानात्कर्मफलत्यागः त्यागाच्छान्तिरनन्तरम् ॥ १२-१२॥

अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ।
निर्ममो निरहङ्कारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ १२-१३॥

सन्तुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ।
मय्यर्पितमनोबुद्धिः यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ १२-१४॥

यस्मान्नोद्विजते लोकः लोकान्नोद्विजते च यः ।
हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तः यस्स च मे प्रियः ॥ १२-१५॥

अनपेक्षः शुचिर्दक्षः उदासीनो गतव्यथः ।
सर्वारम्भपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ १२-१६॥

यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न काङ्क्षति ।
शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान् यस्स मे प्रियः ॥ १२-१७॥

समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानावमानयोः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु समः सङ्गविवर्जितः ॥ 12-18

तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी   सन्तुष्टो येन केनचित्।
अनिकेतः स्थिरमतिः   भक्तिमान्मे प्रियो नरः ॥ १२-१९॥

ये तु धर्म्यामृतमिदं   यथोक्तं पर्युपासते ।
श्रद्दधाना मत्परमाः   भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः ॥ १२-२०॥

इति   श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
भक्तियोगो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२॥

॥   श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः   ॥

श्रीमते रामानुजाय नमः

## ॐ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः

**अथ त्रयोदशोऽध्यायः। क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगः**

श्रीभगवानुवाच
इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।
एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥ १३-१॥

क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥ १३-२॥

तत्क्षेत्रं यच्च यादृक्च यद्विकारि यतश्च यत् ।
स च यो यत्प्रभावश्च तत्समासेन मे शृणु ॥ १३-३॥

ऋषिभिर्बहुधा गीतं छन्दोभिर्विविधैः पृथक् ।
ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥ १३-४॥

महाभूतान्यहङ्कारः बुद्धिरव्यक्तमेव च ।
इन्द्रियाणि दशैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥ १३-५॥

इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं   सङ्घातश्चेतना धृतिः ।
एतत् क्षेत्रं समासेन   सविकारमुदाहृतम् ॥ १३-६ ॥

अमानित्वम् अदम्भित्वम्   अहिंसा क्षान्तिरार्जवम् ।
आचार्योपासनं शौचं   स्थैर्यम् आत्मविनिग्रहः ॥ १३-७ ॥

इन्द्रियार्थेषु वैराग्यम्   अनहङ्कार एव च ।
जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ १३-८ ॥

असक्तिरनभिष्वङ्गः   पुत्रदारगृहादिषु ।
नित्यं च समचित्तत्वम्   इष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ १३-९ ॥

मयि च अनन्ययोगेन   भक्तिरव्यभिचारिणी ।
विविक्तदेशसेवित्वम्   अरतिर्जनसंसदि ॥ १३-१० ॥

अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं   तत्त्वज्ञानार्थ चिन्तनम् ।
एतत् ज्ञानमिति प्रोक्तम्   अज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥ 13-11

ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि   यज्ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ।
अनादि मत्परं ब्रह्म   न सत्तत् नासदुच्यते ॥ १३-१२ ॥

श्रीमते रामानुजाय नमः

सर्वतः पाणिपादं तत्   सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ।
सर्वतः श्रुतिमत् लोके   सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ १३-१३॥

सर्वेन्द्रियगुणाभासं   सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।
असक्तं सर्वभृच्चैव   निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥ १३-१४॥

बहिरन्तश्च भूतानाम्   अचरं चरमेव च ।
सूक्ष्मत्वात् तदविज्ञेयं   दूरस्थं चान्तिके च तत् ॥ १३-१५॥

अविभक्तं च भूतेषु   विभक्तमिव च स्थितम् ।
भूतभर्तृ च तज्ज्ञेयं   ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥ १३-१६॥

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिः   तमसः परमुच्यते ।
ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं   हृदि सर्वस्य विष्ठितम् ॥ १३-१७॥

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं   ज्ञेयं चोक्तं समासतः ।
मद्भक्त एतद्विज्ञाय   मद्भावायोपपद्यते ॥ १३-१८॥

प्रकृतिं पुरुषं चैव   विद्ध्यनादी उभावपि ।
विकारांश्च गुणांश्चैव   विद्धि प्रकृतिसम्भवान् ॥ १३-१९॥

कार्यकारणकर्तृत्वे  हेतुः प्रकृतिरुच्यते ।
पुरुषः सुखदुःखानां  भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥  13-20

पुरुषः प्रकृतिस्थो हि  भुङ्क्ते प्रकृतिजान् गुणान् ।
कारणं गुणसङ्गोऽस्य  सदसद्योनिजन्मसु ॥ १३-२१॥

उपद्रष्टाऽनुमन्ता च  भर्ता भोक्ता महेश्वरः ।
परमात्मेति चाप्युक्तः  देहेऽस्मिन् पुरुषः परः ॥ १३-२२॥

य एवं वेत्ति पुरुषं  प्रकृतिं च गुणैः सह ।
सर्वथा वर्तमानोऽपि  न स भूयोऽभिजायते ॥ १३-२३॥

ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति  केचित् आत्मानमात्मना ।
अन्ये साङ्ख्येन योगेन  कर्मयोगेन चापरे ॥ १३-२४॥

अन्ये त्वेवमजानन्तः  श्रुत्वाऽन्येभ्य उपासते ।
तेऽपिच अतितरन्त्येव  मृत्युं श्रुतिपरायणाः ॥ १३-२५॥

यावत्सञ्जायते किञ्चित्  सत्त्वं स्थावरजङ्गमम् ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञ संयोगात्  तद्विद्धि भरतर्षभ ॥ १३-२६॥

श्रीमते रामानुजाय नमः

समं सर्वेषु भूतेषु   तिष्ठन्तं परमेश्वरम् ।
विनश्यत्सु अविनश्यन्तं   यः पश्यति स पश्यति॥ १३-२७॥

समं पश्यन् हि सर्वत्र   समवस्थितमीश्वरम् ।
न हिनस्ति आत्मनाऽऽत्मानं   ततो याति परां गतिम् ॥ १३-२८॥

प्रकृत्यैव च कर्माणि   क्रियमाणानि सर्वशः ।
यः पश्यति तथाऽऽत्मानम्   अकर्तारं स पश्यति ॥ १३-२९॥

यदा भूतपृथग्भावम्   एकस्थमनुपश्यति ।
तत एव च विस्तारं   ब्रह्म सम्पद्यते तदा ॥ १३-३०॥

अनादित्वान्निर्गुणत्वात्   परमात्माऽयमव्ययः ।
शरीरस्थोऽपि कौन्तेय   न करोति न लिप्यते ॥ १३-३१॥

यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यात्   आकाशं नोपलिप्यते ।
सर्वत्रावस्थितो देहे   तथाऽऽत्मा नोपलिप्यते ॥ १३-३२॥

यथा प्रकाशयत्येकः   कृत्स्नं लोकमिमं रविः ।
क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं   प्रकाशयति भारत ॥ १३-३३॥

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवम्   अन्तरं ज्ञानचक्षुषा ।
भूतप्रकृतिमोक्षं च   ये विदुर्यान्ति ते परम् ॥ १३-३४॥

इति   श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३॥

॥   श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः   ॥

श्रीमते रामानुजाय नमः

ॐ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः

## अथ चतुर्दशोऽध्यायः। गुणत्रयविभागयोगः

श्रीभगवानुवाच

परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् ।
यज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिमितो गताः ॥ १४-१॥

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।
सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ॥ १४-२॥

मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन् गर्भं दधाम्यहम् ।
सम्भवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥ १४-३॥

सर्वयोनिषु कौन्तेय मूर्तयः सम्भवन्ति याः ।
तासां ब्रह्म महद्योनिः अहं बीजप्रदः पिता ॥ १४-४॥

सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसम्भवाः ।
निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥ १४-५॥

तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात्  प्रकाशकमनामयम् ।
सुखसङ्गेन बध्नाति  ज्ञानसङ्गेन चानघ ॥ १४-६ ॥

रजो रागात्मकं विद्धि  तृष्णासङ्ग समुद्भवम् ।
तन्निबध्नाति कौन्तेय !  कर्मसङ्गेन देहिनम् ॥ १४-७ ॥

तमस्त्वज्ञानजं विद्धि  मोहनं सर्वदेहिनाम् ।
प्रमादालस्यनिद्राभिः  तन्निबध्नाति भारत ॥ १४-८ ॥

सत्त्वं सुखे सञ्जयति  रजः कर्मणि भारत ।
ज्ञानमावृत्य तु तमः  प्रमादे सञ्जयत्युत ॥ १४-९ ॥

रजस्तमश्चाभिभूय  सत्त्वं भवति भारत ।
रजः सत्त्वं तमश्चैव  तमः सत्त्वं रजस्तथा ॥ १४-१० ॥

सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन्  प्रकाश उपजायते ।
ज्ञानं यदा तदा विद्यात्  विवृद्धं सत्त्वमित्युत ॥ १४-११ ॥

लोभः प्रवृत्तिरारम्भः  कर्मणामशमः स्पृहा ।
रजस्येतानि जायन्ते  विवृद्धे भरतर्षभ ॥ १४-१२ ॥

अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च   प्रमादो मोह एव च ।
तमस्येतानि जायन्ते   विवृद्धे कुरुनन्दन ॥ १४-१३॥

यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु   प्रलयं याति देहभृत् ।
तदोत्तमविदां लोकान्   अमलान् प्रतिपद्यते ॥ १४-१४॥

रजसि प्रलयं गत्वा   कर्मसङ्गिषु जायते ।
तथा प्रलीनः तमसि   मूढयोनिषु जायते ॥ १४-१५॥

कर्मणः सुकृतस्याहुः   सात्त्विकं निर्मलं फलम् ।
रजसस्तु फलं दुःखम्   अज्ञानं तमसः फलम् ॥ १४-१६॥

सत्त्वात् सञ्जायते ज्ञानं   रजसो लोभ एव च ।
प्रमादमोहौ तमसः   भवतोऽज्ञानमेव च ॥ १४-१७॥

ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्थाः   मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।
जघन्यगुणवृत्तिस्थाः   अधो गच्छन्ति तामसाः ॥ १४-१८॥

नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं   यदा द्रष्टाऽनुपश्यति ।
गुणेभ्यश्च परं वेत्ति   मद्भावं सोऽधिगच्छति ॥ १४-१९॥

गुणान् एतान् अतीत्य त्रीन्   देही देह समुद्भवान् ।
जन्ममृत्युजरादुःखैः   विमुक्तोऽमृतमश्नुते ॥ १४-२०॥

अर्जुन उवाच
कैर्लिङ्गैः त्रीन्गुणान् एतान्   अतीतो भवति प्रभो।
किमाचारः कथं च एतान्   त्रीन् गुणान् अतिवर्तते ॥ १४-२१॥

श्रीभगवानुवाच
प्रकाशं च प्रवृत्तिं च   मोहमेव च पाण्डव।
न द्वेष्टि सम्प्रवृत्तानि   न निवृत्तानि काङ्क्षति ॥ १४-२२॥

उदासीनवदासीनः   गुणैर्यो  न विचाल्यते ।
गुणा वर्तन्त इत्येव   योऽवतिष्ठति नेङ्गते ॥ १४-२३॥

समदुःखसुखः स्वस्थः   समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।
तुल्यप्रियाप्रियो धीरः   तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥ १४-२४॥

मानावमानयोस्तुल्यः   तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ।
सर्वारम्भपरित्यागी   गुणातीतः स उच्यते ॥   14-25

मां च योऽव्यभिचारेण   भक्तियोगेन सेवते ।
स गुणान् समतीत्यैतान्   ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ १४-२६ ॥

ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहम्   अमृतस्याव्ययस्य च ।
शाश्वतस्य च धर्मस्य   सुखस्यैकान्तिकस्य च ॥ १४-२७॥

इति   श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
गुणत्रयविभागयोगो नाम चतुर्दशोऽध्यायः॥ १४॥

॥    श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः    ॥

श्रीमते रामानुजाय नमः

## ॐ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः

**अथ पञ्चदशोऽध्यायः।   पुराणपुरुषोत्तमयोगः**

श्रीभगवानुवाच
ऊर्ध्वमूलमधःशाखम्   अश्वत्थं प्राहुरव्ययम् ।
छन्दांसि यस्य पर्णानि   यस्तं वेद स वेदवित् ॥ १५-१ ॥

अधश्चोर्ध्वं च  प्रसृतास्तस्य शाखाः
गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः ।
अधश्च मूलान्यनुसन्ततानि
कर्मानुबन्धीनि मनुष्यलोके ॥  15-2

न रूपमस्येह  तथोपलभ्यते
नान्तो न  चादिर्न च  सम्प्रतिष्ठा ।
अश्वत्थमेनं  सुविरूढमूलम्
असङ्गशस्त्रेण  दृढेन छित्त्वा ॥ १५-३ ॥

ततः पदं तत्परिमार्गितव्यं
यस्मिन् गता न निवर्तन्ति भूयः ।
तमेव चाऽऽद्यं पुरुषं प्रपद्येत्
यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ॥ 15-4

निर्मानमोहा जितसङ्गदोषाः
अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः ।
द्वन्द्वैर्विमुक्ताः सुखदुःख सञ्ज्ञैः
गच्छन्त्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥ १५-५॥

न तद्भासयते सूर्यः न शशाङ्को न पावकः ।
यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥ १५-६॥

ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः ।
मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥ १५-७॥

शरीरं यदवाप्नोति यच्चापि उत्क्रामतीश्वरः ।
गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्गन्धानिवाशयात् ॥ १५-८॥

श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च   रसनं घ्राणमेव च ।
अधिष्ठाय मनश्चायं   विषयानुपसेवते ॥ १५-९॥

उत्क्रामन्तं स्थितं वाऽपि   भुञ्जानं वा गुणान्वितम् ।
विमूढा नानुपश्यन्ति  पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥ १५-१०॥

यतन्तो योगिनश्चैनं   पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम् ।
यतन्तोऽप्यकृतात्मानः   नैनं पश्यन्त्यचेतसः ॥ १५-११॥

यदादित्यगतं तेजः   जगद्भासयतेऽखिलम् ।
यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ   तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥ १५-१२॥

गामाविश्य च भूतानि   धारयाम्यहमोजसा ।
पुष्णामि चौषधीः सर्वाः   सोमो भूत्वा रसात्मकः ॥ १५-१३॥

अहं वैश्वानरो भूत्वा   प्राणिनां देहमाश्रितः ।
प्राणापानसमायुक्तः  पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥ १५-१४॥

सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टः
मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनञ्च ।
वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यः
वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ॥ १५-१५॥

द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च ।
क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥ १५-१६॥

उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ।
यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥ १५-१७॥

यस्मात् क्षरमतीतोऽहम् अक्षरादपि चोत्तमः ।
अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥ १५-१८॥

यो मामेवमसम्मूढः जानाति पुरुषोत्तमम् ।
स सर्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत ॥ १५-१९॥

इति गुह्यतमं शास्त्रम् इदमुक्तं मयाऽनघ ।
एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान् स्यात् कृतकृत्यश्च भारत ॥ १५-२०॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुन संवादे
पुराणपुरुषोत्तमयोगो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५॥

॥ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः ॥

श्रीमते रामानुजाय नमः

## ॐ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः

## अथ षोडशोऽध्यायः। दैवासुरसम्पद्विभागयोगः

श्रीभगवानुवाच
अभयं सत्त्वसंशुद्धिः ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।
दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥ १६-१॥

अहिंसा सत्यमक्रोधः त्यागः शान्तिरपैशुनम् ।
दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥ १६-२॥

तेजः क्षमा धृतिः शौचम् अद्रोहो नातिमानिता ।
भवन्ति सम्पदं दैवीम् अभिजातस्य भारत ॥ १६-३॥

दम्भो दर्पोऽतिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ।
अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ सम्पदमासुरीम् ॥ 16-4

दैवी सम्पद्विमोक्षाय निबन्धायासुरी मता ।
मा शुचः सम्पदं दैवीम् अभिजातोऽसि पाण्डव ॥ १६-५॥

द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्  दैव आसुर एव च ।
दैवो विस्तरशः प्रोक्तः   आसुरं पार्थ मे शृणु ॥ १६-६ ॥

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च   जना न विदुरासुराः ।
न शौचं नापि चाचारः   न सत्यं तेषु विद्यते ॥ १६-७ ॥

असत्यमप्रतिष्ठं ते   जगदाहुरनीश्वरम् ।
अपरस्परसम्भूतं   किमन्यत्कामहेतुकम् ॥   16-8

एतां दृष्टिमवष्टभ्य   नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।
प्रभवन्त्युग्रकर्माणः   क्षयाय जगतोऽशुभाः ॥   16-9

काममाश्रित्य दुष्पूरं   दम्भमान मदान्विताः ।
मोहाद्गृहीत्वाऽसद्ग्राहान्  प्रवर्तन्तेऽशुचिव्रताः ॥ १६-१० ॥

चिन्तामपरिमेयां च   प्रलयान्तामुपाश्रिताः ।
कामोपभोगपरमाः   एतावदिति निश्चिताः ॥ १६-११ ॥

आशापाशशतैर्बद्धाः   कामक्रोध परायणाः ।
ईहन्ते कामभोगार्थम्   अन्यायेनार्थसञ्चयान् ॥ १६-१२ ॥

इदमद्य मया लब्धम्   इमं प्राप्स्ये मनोरथम् ।
इदमस्तीदमपि मे   भविष्यति पुनर्धनम् ॥ १६-१३॥

असौ मया हतः शत्रुः   हनिष्ये चापरानपि ।
ईश्वरोऽहमहं भोगी   सिद्धोऽहं बलवान् सुखी ॥ १६-१४॥

आढ्योऽभिजनवानस्मि   कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया ।
यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्ये   इत्यज्ञान विमोहिताः ॥   16-15

अनेकचित्तविभ्रान्ताः   मोहजालसमावृताः ।
प्रसक्ताः कामभोगेषु   पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥ १६-१६॥

आत्मसम्भाविताः स्तब्धाः   धनमानमदान्विताः ।
यजन्ते नामयज्ञैस्ते   दम्भेनाविधिपूर्वकम् ॥ १६-१७॥

अहङ्कारं बलं दर्पं   कामं क्रोधं च संश्रिताः ।
माम् आत्मपरदेहेषु   प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः ॥ १६-१८॥

तानहं द्विषतः क्रूरान्   संसारेषु नराधमान् ।
क्षिपाम्यजस्त्रम् अशुभान्   आसुरीष्वेव योनिषु ॥ १६-१९॥

आसुरीं योनिमापन्नाः   मूढा जन्मनि जन्मनि ।
मामप्राप्यैव कौन्तेय   ततो यान्त्यधमां गतिम् ॥ १६-२०॥

त्रिविधं नरकस्यैतत्   द्वारं नाशनमात्मनः ।
कामः क्रोधस्तथा लोभः   तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥   16-21

एतैर्विमुक्तः कौन्तेय   तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ।
आचरत्यात्मनः श्रेयः   ततो याति परां गतिम् ॥ १६-२२॥

यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य   वर्तते कामकारतः ।
न स सिद्धिमवाप्नोति   न सुखं न परां गतिम् ॥ १६-२३॥

तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते   कार्याकार्य व्यवस्थितौ ।
ज्ञात्वा शास्त्र विधानोक्तं   कर्म कर्तुम् इहार्हसि ॥ १६-२४॥

इति   श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
दैवासुरसम्पद्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६॥

॥   श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः   ॥

## ॐ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः

**अथ सप्तदशोऽध्यायः।   श्रद्धात्रयविभागयोगः**

अर्जुन उवाच
ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य   यजन्ते श्रद्धयाऽन्विताः ।
तेषां निष्ठा तु का कृष्ण   सत्त्वमाहो रजस्तमः ॥ १७-१ ॥

श्रीभगवानुवाच
त्रिविधा भवति श्रद्धा   देहिनां सा स्वभावजा ।
सात्त्विकी राजसी चैव  तामसी चेति तां शृणु ॥ १७-२ ॥

सत्त्वानुरूपा सर्वस्य   श्रद्धा भवति भारत।
श्रद्धामयोऽयं पुरुषः   यो यच्छ्रद्धः स एव सः ॥ १७-३ ॥

यजन्ते सात्त्विका देवान्   यक्षरक्षांसि राजसाः ।
प्रेतान्भूतगणांश्चान्ये   यजन्ते तामसा जनाः ॥ १७-४ ॥

अशास्त्रविहितं घोरं तप्यन्ते ये तपो जनाः ।
दम्भाहङ्कारसंयुक्ताः कामरागबलान्विताः ॥ १७-५॥

कर्शयन्तः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः ।
मां चैवान्तःशरीरस्थं तान् विद्धि आसुरनिश्चयान् ॥ १७-६॥

आहारस्त्वपि सर्वस्य त्रिविधो भवति प्रियः ।
यज्ञस्तपस्तथा दानं तेषां भेदमिमं शृणु ॥ १७-७॥

आयुः सत्त्व बलारोग्य
सुखप्रीतिविवर्धनाः ।
रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्याः
आहाराः सात्त्विकप्रियाः ॥ १७-८॥

कट्वम्ल लवणात्युष्ण तीक्ष्ण रूक्ष विदाहिनः ।
आहारा राजसस्य इष्टाः दुःखशोकामय प्रदाः ॥ १७-९॥

यातयामं गतरसं पूति पर्युषितं च यत् ।
उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रियम् ॥ १७-१०॥

श्रीमते रामानुजाय नमः

अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञः   विधिदृष्टो य इज्यते ।
यष्टव्यम् एवेति मनः   समाधाय स सात्त्विकः ॥ १७-११ ॥

अभिसन्धाय तु फलं   दम्भार्थमपि चैव यत् ।
इज्यते भरतश्रेष्ठ   तं यज्ञं विद्धि राजसम् ॥ १७-१२ ॥

विधिहीनमसृष्टान्नं   मन्त्रहीनमदक्षिणम् ।
श्रद्धाविरहितं यज्ञं   तामसं परिचक्षते ॥ १७-१३ ॥

देवद्विजगुरुप्राज्ञ   पूजनं शौचमार्जवम् ।
ब्रह्मचर्यमहिंसा च   शारीरं तप उच्यते ॥ १७-१४ ॥

अनुद्वेगकरं वाक्यं   सत्यं प्रियहितं च यत् ।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव   वाङ्मयं तप उच्यते ॥ १७-१५ ॥

मनः प्रसादः सौम्यत्वं   मौनमात्मविनिग्रहः ।
भावसंशुद्धिरित्येतत्   तपो मानसमुच्यते ॥ १७-१६ ॥

श्रद्धया परया तप्तं   तपस्तत्त्रिविधं नरैः ।
अफलाकाङ्क्षिभिर्युक्तैः   सात्त्विकं परिचक्षते ॥ १७-१७ ॥

सत्कार मान पूजार्थं   तपो दम्भेन चैव यत् ।
क्रियते तदिह प्रोक्तं   राजसं चलमध्रुवम् ॥ १७-१८॥

मूढग्राहेणात्मनो यत्   पीडया क्रियते तपः ।
परस्योत्सादनार्थं वा   तत्तामसमुदाहृतम् ॥ १७-१९॥

दातव्यम् इति यद्दानं   दीयतेऽनुपकारिणे ।
देशे काले च पात्रे च   तद्दानं सात्त्विकं स्मृतम् ॥ १७-२०॥

यत्तु प्रत्युपकारार्थं   फलमुद्दिश्य वा पुनः ।
दीयते च परिक्लिष्टं   तद्राजसमुदाहृतम् ॥   17-21

अदेशकाले यद्दानम्   अपात्रेभ्यश्च दीयते ।
असत्कृतमवज्ञातं   तत्तामसमुदाहृतम् ॥ १७-२२॥

ॐ तत्सदिति निर्देशः   ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः ।
ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च   यज्ञाश्च विहिताः पुरा ॥ १७-२३॥

तस्मात् ओम् इत्युदाहृत्य   यज्ञदानतपः क्रियाः ।
प्रवर्तन्ते विधानोक्ताः   सततं ब्रह्मवादिनाम् ॥ १७-२४॥

तदित्यनभिसन्धाय   फलं यज्ञतपः क्रियाः ।
दानक्रियाश्च विविधाः   क्रियन्ते मोक्षकाङ्क्षिभिः ॥ १७-२५॥

सद्भावे साधुभावे च   सदित्येतत् प्रयुज्यते ।
प्रशस्ते कर्मणि तथा   सच्छब्दः पार्थ युज्यते ॥ १७-२६॥

यज्ञे तपसि दाने च   स्थितिः सदिति चोच्यते ।
कर्म चैव तदर्थीयं   सदित्येवाभिधीयते ॥ १७-२७॥

अश्रद्धया हुतं दत्तं   तपस्तप्तं कृतं च यत् ।
असदित्युच्यते पार्थ   न च तत्प्रेत्य नो इह ॥ १७-२८॥

इति   श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
श्रद्धात्रयविभागयोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७॥

॥   श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः   ॥

## ॐ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः

**अथ अष्टादशोऽध्यायः। मोक्षसन्न्यासयोगः**

अर्जुन उवाच
सन्न्यासस्य महाबाहो तत्त्वमिच्छामि वेदितुम् ।
त्यागस्य च हृषीकेश पृथक्केशिनिषूदन ॥ १८-१ ॥

श्रीभगवानुवाच
काम्यानां कर्मणां न्यासं सन्न्यासं कवयो विदुः ।
सर्वकर्म फलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः ॥ १८-२ ॥

त्याज्यं दोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिणः ।
यज्ञदानतपः कर्म न त्याज्यमिति चापरे ॥ १८-३ ॥

निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम ।
त्यागो हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः सम्प्रकीर्तितः ॥ १८-४ ॥

यज्ञदानतपःकर्म   न त्याज्यं कार्यमेव तत् ।
यज्ञो दानं तपश्चैव   पावनानि मनीषिणाम् ॥ १८-५॥

एतान्यपि तु कर्माणि   सङ्गं त्यक्त्वा फलानि च ।
कर्तव्यानीति मे पार्थ   निश्चितं मतमुत्तमम् ॥ १८-६॥

नियतस्य तु सन्न्यासः   कर्मणो नोपपद्यते ।
मोहात्तस्य परित्यागः   तामसः परिकीर्तितः ॥ १८-७॥

दुःखमित्येव यत्कर्म   कायक्लेश भयात् त्यजेत् ।
स कृत्वा राजसं त्यागं   नैव त्यागफलं लभेत् ॥ १८-८॥

कार्यमित्येव यत्कर्म   नियतं क्रियतेऽर्जुन ।
सङ्गं त्यक्त्वा फलं चैव   स त्यागः सात्त्विको मतः ॥ १८-९॥

न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म   कुशले नानुषज्जते ।
त्यागी सत्त्वसमाविष्टः   मेधावीच्छिन्नसंशयः ॥ १८-१०॥

न हि देहभृता शक्यं   त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ।
यस्तु कर्मफलत्यागी   स त्यागीत्यभिधीयते ॥ १८-११॥

अनिष्टमिष्टं मिश्रं च   त्रिविधं कर्मणः फलम् ।
भवत्यत्यागिनां प्रेत्य   न तु सन्न्यासिनां क्वचित् ॥ १८-१२॥

पञ्चैतानि महाबाहो   कारणानि निबोध मे ।
साङ्ख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि   सिद्धये सर्वकर्मणाम् ॥ १८-१३॥

अधिष्ठानं तथा कर्ता   करणञ्च् पृथग्विधम् ।
विविधा च पृथक्चेष्टा   दैवं चैवात्र पञ्चमम् ॥   18-14

शरीरवाङ्मनोभिर्यत्   कर्म प्रारभते नरः ।
न्याय्यं वा विपरीतं वा   पञ्चैते तस्य हेतवः ॥ १८-१५॥

तत्रैवं सति कर्तारम्   आत्मानं केवलं तु यः ।
पश्यत्यकृतबुद्धित्वात्   न स पश्यति दुर्मतिः ॥ १८-१६॥

यस्य नाहङ्कृतो भावः   बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ।
हत्वाऽपि स इमान् लोकान्   न हन्ति न निबध्यते ॥ १८-१७॥

ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता   त्रिविधा कर्मचोदना ।
करणं कर्म कर्तेति   त्रिविधः कर्मसङ्ग्रहः ॥ १८-१८॥

ज्ञानं कर्म च कर्ता च   त्रिधैव गुणभेदतः ।
प्रोच्यते गुणसङ्ख्याने   यथावच्छृणु तान्यपि ॥ १८-१९॥

सर्वभूतेषु येनैकं   भावम् अव्ययमीक्षते ।
अविभक्तं विभक्तेषु   तज्ज्ञानं विद्धि सात्त्विकम् ॥ १८-२०॥

पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं   नानाभावान् पृथग्विधान् ।
वेत्ति सर्वेषु भूतेषु   तज्ज्ञानं विद्धि राजसम् ॥ १८-२१॥

यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन्   कार्ये सक्तमहेतुकम् ।
अतत्त्वार्थवदल्पं च   तत्तामसमुदाहृतम् ॥ 18-22

नियतं सङ्गरहितम्   अरागद्वेषतः कृतम् ।
अफलप्रेप्सुना कर्म   यत्तत् सात्त्विकमुच्यते ॥ १८-२३॥

यत्तु कामेप्सुना कर्म   साहङ्कारेण वा पुनः ।
क्रियते बहुलायासं   तद्राजसमुदाहृतम् ॥ १८-२४॥

अनुबन्धं क्षयं हिंसाम्   अनवेक्ष्य च पौरुषम् ।
मोहादारभ्यते कर्म   यत्तत् तामसमुच्यते ॥ १८-२५॥

मुक्तसङ्गोऽनहंवादी   धृत्युत्साह समन्वितः ।
सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः   कर्ता सात्त्विक उच्यते ॥ १८-२६॥

रागी कर्मफलप्रेप्सुः   लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः ।
हर्षशोकान्वितः कर्ता   राजसः परिकीर्तितः ॥ १८-२७॥

अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धश्शठः   नैकृतिकोऽलसः।
विषादी दीर्घसूत्री च   कर्ता तामस उच्यते ॥   18-28

बुद्धेर्भेदं धृतेश्चैव   गुणतस्त्रिविधं शृणु ।
प्रोच्यमानमशेषेण   पृथक्त्वेन धनञ्जय ॥ १८-२९॥

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च   कार्याकार्ये भयाभये ।
बन्धं मोक्षं च या वेत्ति   बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥ १८-३०॥

यया धर्ममधर्मं च   कार्यं चाकार्यमेव च ।
अयथावत् प्रजानाति   बुद्धिः सा पार्थ राजसी ॥ १८-३१॥

अधर्मं धर्ममिति या   मन्यते तमसाऽऽवृता।
सर्वार्थान् विपरीतांश्च   बुद्धिः सा पार्थ तामसी ॥ १८-३२॥

धृत्या यया धारयते   मनःप्राणेन्द्रियक्रियाः ।
योगेनाव्यभिचारिण्या   धृतिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥ १८-३३॥

यया तु धर्मकामार्थान्   धृत्या धारयतेऽर्जुन ।
प्रसङ्गेन फलाकाङ्क्षी   धृतिः सा पार्थ राजसी ॥ १८-३४॥

यया स्वप्नं भयं शोकं   विषादं मदमेव च ।
न विमुञ्चति दुर्मेधा   धृतिः सा पार्थ तामसी ॥ १८-३५॥

सुखं त्विदानीं त्रिविधं   शृणु मे भरतर्षभ ।
अभ्यासाद्रमते यत्र   दुःखान्तं च निगच्छति ॥ १८-३६॥

यत्तदग्रे विषमिव   परिणामेऽमृतोपमम् ।
तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तम्   आत्मबुद्धि प्रसादजम् ॥ १८-३७॥

विषयेन्द्रिय संयोगात्   यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ।
परिणामे विषमिव   तत्सुखं राजसं स्मृतम् ॥ १८-३८॥

यदग्रे चानुबन्धे च   सुखं मोहनमात्मनः ।
निद्रालस्य प्रमादोत्थं   तत्तामसमुदाहृतम् ॥ १८-३९॥

न तदस्ति पृथिव्यां वा   दिवि देवेषु वा पुनः ।
सत्त्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं   यदेभिस्स्यात् त्रिभिर्गुणैः ॥ १८-४० ॥

ब्राह्मणक्षत्रियविशां   शूद्राणां च परन्तप ।
कर्माणि प्रविभक्तानि   स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥ १८-४१ ॥

शमो दमस्तपः शौचं   क्षान्तिरार्जवमेव च ।
ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं   ब्राह्मं कर्म स्वभावजम् ॥   18-42

शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं   युद्धे चाप्यपलायनम् ।
दानमीश्वरभावश्च   क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥ १८-४३ ॥

कृषि गोरक्ष्य वाणिज्यं   वैश्यं कर्म स्वभावजम् ।
परिचर्यात्मकं कर्म   शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥   18-44

स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः   संसिद्धिं लभते नरः ।
स्वकर्मनिरतः सिद्धिं   यथा विन्दति तच्छृणु ॥ १८-४५ ॥

यतः प्रवृत्तिर्भूतानां   येन सर्वमिदं ततम् ।
स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य   सिद्धिं विन्दति मानवः ॥ १८-४६ ॥

श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः   परधर्मात् स्वनुष्ठितात् ।
स्वभावनियतं कर्म   कुर्वन् नाप्नोति किल्बिषम् ॥ १८-४७॥

सहजं कर्म कौन्तेय   सदोषमपि न त्यजेत् ।
सर्वारम्भा हि दोषेण   धूमेनाग्निरिवावृताः ॥ १८-४८॥

असक्त बुद्धिः सर्वत्र   जितात्मा विगतस्पृहः ।
नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां   सन्न्यासेनाधिगच्छति ॥ १८-४९॥

सिद्धिं प्राप्तो यथा ब्रह्म   तथाप्नोति निबोध मे ।
समासेनैव कौन्तेय   निष्ठा ज्ञानस्य या परा ॥ १८-५०॥

बुद्ध्या विशुद्धया युक्तः   धृत्याऽऽत्मानं नियम्य च ।
शब्दादीन् विषयांस्त्यक्त्वा   रागद्वेषौ व्युदस्य च ॥ १८-५१॥

विविक्तसेवी लघ्वाशी   यतवाक्कायमानसः ।
ध्यानयोगपरो नित्यं   वैराग्यं समुपाश्रितः ॥ १८-५२॥

अहङ्कारं बलं दर्पं   कामं क्रोधं परिग्रहम् ।
विमुच्य निर्ममः शान्तः   ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ १८-५३॥

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा   न शोचति न काङ्क्षति ।
समः सर्वेषु भूतेषु   मद्भक्तिं लभते पराम् ॥ १८-५४॥

भक्त्या मामभिजानाति   यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः ।
ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा   विशते तदनन्तरम् ॥ १८-५५॥

सर्वकर्माण्यपि सदा   कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः ।
मत्प्रसादादवाप्नोति   शाश्वतं पदमव्ययम् ॥ १८-५६॥

चेतसा सर्वकर्माणि   मयि सन्न्यस्य मत्परः ।
बुद्धियोगमुपाश्रित्य   मच्चित्तः सततं भव ॥ १८-५७॥

मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि   मत्प्रसादात् तरिष्यसि ।
अथ चेत्त्वमहङ्कारात्   न श्रोष्यसि विनङ्क्ष्यसि ॥ १८-५८॥

यद्यहङ्कारमाश्रित्य   न योत्स्य इति मन्यसे ।
मिथ्यैष व्यवसायस्ते   प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति ॥   18-59

स्वभावजेन कौन्तेय   निबद्धः स्वेन कर्मणा ।
कर्तुं नेच्छसि यन्मोहात्   करिष्यस्यवशोऽपि तत् ॥ १८-६०॥

ईश्वरः सर्वभूतानां   हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।
भ्रामयन् सर्वभूतानि   यन्त्रारूढानि मायया ॥ १८-६१ ॥

तमेव शरणं गच्छ   सर्वभावेन भारत ।
तत्प्रसादात् परां शान्तिं   स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥ १८-६२ ॥

इति ते ज्ञानमाख्यातं   गुह्याद्गुह्यतरं मया ।
विमृश्यैतदशेषेण   यथेच्छसि तथा कुरु ॥ १८-६३ ॥

सर्वगुह्यतमं भूयः   शृणु मे परमं वचः ।
इष्टोऽसि मे दृढमिति   ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥ १८-६४ ॥

मन्मना भव मद्भक्तः   मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवैष्यसि सत्यं ते   प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥ १८-६५ ॥

सर्वधर्मान्परित्यज्य   मामेकं शरणं व्रज ।
अहं त्वा सर्वपापेभ्यः   मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥ १८-६६ ॥

इदं ते नातपस्काय   नाभक्ताय कदाचन ।
न च अशुश्रूषवे वाच्यं   न च मां योऽभ्यसूयति ॥ १८-६७ ॥

श्रीमते रामानुजाय नमः

य इदं परमं गुह्यं   मद्भक्तेष्वभिधास्यति ।
भक्तिं मयि परां कृत्वा   मामेवैष्यत्यसंशयः ॥  18-68

न च तस्मान् मनुष्येषु   कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः ।
भविता न च मे तस्मात्   अन्यः प्रियतरो भुवि ॥ १८-६९॥

अध्येष्यते च य इमं   धर्म्यं संवादमावयोः ।
ज्ञानयज्ञेन तेनाहम्   इष्टः स्यामिति मे मतिः ॥ १८-७०॥

श्रद्धावान् अनसूयुश्च   शृणुयादपि यो नरः ।
सोऽपि मुक्तः शुभान् लोकान्   प्राप्नुयात् पुण्यकर्मणाम् ॥ १८-७१॥

कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ   त्वयैकाग्रेण चेतसा ।
कच्चित् अज्ञानसम्मोहः   प्रनष्टस्ते धनञ्जय ॥ १८-७२॥

अर्जुन उवाच
नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा   त्वत्प्रसादान् मयाऽच्युत।
स्थितोऽस्मि गतसन्देहः   करिष्ये वचनं तव ॥ १८-७३॥

सञ्जय उवाच

इत्यहं वासुदेवस्य   पार्थस्य च महात्मनः ।
संवादमिमम् अश्रौषम्   अद्भुतं रोमहर्षणम् ॥ १८-७४ ॥

व्यास प्रसादाच्छ्रुतवान्   एतद्गुह्यमहं परम् ।
योगं योगेश्वरात् कृष्णात्   साक्षात् कथयतः स्वयम् ॥ १८-७५ ॥

राजन् संस्मृत्य संस्मृत्य   संवादमिमम् अद्भुतम् ।
केशवार्जुनयोः पुण्यं   हृष्यामि च मुहुर्मुहुः ॥ १८-७६ ॥

तच्च संस्मृत्य संस्मृत्य   रूपम् अत्यद्भुतं हरेः ।
विस्मयो मे महान्   राजन् हृष्यामि च पुनः पुनः ॥ १८-७७ ॥

यत्र योगेश्वरः कृष्णः   यत्र पार्थो धनुर्धरः ।
तत्र श्रीर्विजयो भूतिः   ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥ १८-७८ ॥

# इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे मोक्षसन्न्यासयोगो नाम अष्टादशोऽध्यायः॥ १८॥

गीता गङ्गोदकं पीत्वा पुनर्जन्मं न विद्यते !!

கண்ணன் கழலிணை நண்ணும் மனமுடையீர் !
எண்ணும் திருநாமம் திண்ணம் நாரணமே.

--- ***நம்மாழ்வார்*** *அருளிச்செய்த* ***திருவாய்மொழி*** - 10 - 5 - 1

## ॥ श्रीकृष्ण परब्रह्मणे नमः ॥

**tchari48@yahoo.co.in**

श्रीमते रामानुजाय नमः